

KISS TAMÁS*

Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói¹

A nemzetállami intézményrendszer és a hatalmi aszimmetriák

Tanulmányunk az erdélyi magyarok társadalmi rétegződési pozícióit vizsgálja. Szükséges a társadalom-történeti perspektíva fontosságát kihangsúlyoznunk, hisz egy pillanatkép önmagában keveset árul el az etnikai rétegződési rendszerről.² A jelenbeli egyenlőtlenségek mellett legalább annyira lényeges a folyamatok iránya, ugyanis a hosszú távú trendekben mutatkozik

* Kiss Tamás, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, munkatárs, t_kiss77@yahoo.com

¹ A tanulmány első része (történeti kitekintő) egy korábban megjelent írásra támaszkodik. Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához. In: *Pro Minoritate*, 2010 nyár, 3–28. Az írás egy nagyobb vizsgálat eredményeit foglalja össze, amit a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Ösztöndíja tett lehetővé. Ösztöndíjasként a KSH Népegyetemes Kutatóintézet volt a fogadóintézményem, de a kutatási program munkahelyem, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet tevékenységébe is illeszkedik.

² Az etnikai rétegződési rendszer kifejezés Gerhard Lenski osztályrendszer (*class system*) fogalmára utal. Lenski, miközben egy többdimenziós rétegződési modell felrajzolására vállalkozott, amellel érvelt, hogy „amíg a faji, etnikai, vallási csoportok irrelevánsak az elosztási folyamat szempontjából, addig semmi esetre sem tekinthetők osztályoknak vagy státuscsoportoknak. Ha azonban az erőforrásokhoz való hozzáférésben fontos szerepet játszanak, nem tekinthetjük őket másnak” Lenski, Gerhard: *Power and Privilege*. University of North Carolina Press, 1966. 496.

meg az etnikai rétegződési rendszer egyik lényegi meghatározója: a nemzetállami intézményrendszer által kitermelt aszimmetria.

Andreas Wimmer kiemeli, hogy a modernizáció – amely nemzetállami keretek között ment végbe – egy újfajta társadalmi kizárási eljárást teremtett meg, nevezetesen a *címzetes nemzetiség/etnikum privilegizálását* hozta magával. Így kulcsfontosságúvá vált, hogy (etnikai értelemben) „ki birtokolja az államot”. Bár a nemzetállami intézményrendszer által teremtett hatalmi aszimmetriáknak messzemenő következményei vannak, a kérdést a modern társadalomelmélet nem kezelte a helyén. Ezért az etnikai egyenlőtlenségek kérdése – mondja Wimmer – a *mainstream* társadalomtudományos gondolkodás egyik vakfoltja.³

A hatalmi aszimmetriák több területen mutatkoznak meg. Ezek hétköznapiakban megnyilvánuló következményeit Brubaker⁴ a jelölt (*marked*) és jelöletlen (*unmarked*) kategóriákon keresztül írta le.⁵ A

³ Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Mindez elég nyilvánvaló, ha a társadalmi rétegződés irodalmára gondolunk, amelyben az etnicitás korántsem tűnik központi kategóriának. A kérdés marginális jellege annak tudható be, hogy az etnikai változó a terület két sokáig meghatározó paradigmája, a strukturális funkcionalizmus, illetve a marxizmus szempontjából egyaránt problematikus. Ez utóbbi nem jelenti azt, hogy marxista indíttatású társadalomkutatók nem teoretizálták releváns módon az etnicitás társadalmi rétegződésben játszott szerepét. Lásd a Bonacich kínálta kettős munkaerőpiaci elméletet: Bonacich, Edna: *A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market*. In: *American Sociological Review*, 1972, 5. 547–559., valamint Bourgois munkásságát, aki szerint az „osztály és az etnicitás ugyanannak a [társadalmi egyenlőtlenségeket kitermelő - KT] *materiális társadalmi folyamatnak a részei*” Bourgois, Philippe: *Conjugated Oppression: Class and Ethnicity Among Kuna and Guaymi Banana Workers on a Corporate Plantation*. In: *American Ethnologist*, 1982, 2. 328–348.; 329.

⁴ Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2006. 211–217.

⁵ A jelöltség (*markedness*) általában a nyelvi, illetve fogalmi struktúrán belüli aszimmetrikus viszonyrendszert írja le. Lényege, hogy létezik egy domináns és egy alárendelt kategória. A terminológia a strukturális nyelvészetből ered, azonban a társadalomtudományokban a társadalmi kategorizáció tekintetében is használatos. Waugh olyan oppozíciókra terjesztette ki a jelöletlen-jelölt kifejezést, mint a férfi-nő, fehér-fekete, látó-vak, termékeny-terméketlen, vagy

„jelöletlen” kategória a magától értetődő, normális, alapértelmezett, míg a „jelölt” a szokatlan, a kivétel. Kolozsváron például egy nyilvános szituációban az ismeretlenek románul szólítják meg egymást, mivel az idegen „alapértelmezés szerint” román. Az aszimmetria persze nem csak a kognitív sémákban, hanem a hétköznapi nyelvi ideológiákban is megnyilvánul.⁶ Az aszimmetrikus kétnyelvűség fenntartásában kulcsszerepe van például annak, hogy a románok (még ha dominánsan magyar környezetben élnek is) természetesnek tartják, hogy a magyarok kötelesek megtanulni románul, míg nekik a magyar nyelv irányában nincs ilyen kötelezettségük.⁷ Lokális szinten természetesen vannak eltérések a nyelvhasználati normákat illetően, de a nemzetállami intézményrendszer, illetve az általa kitermelt aszimmetria hosszú távon az eltérő lokális normákat is képes magához igazítani.⁸

Az aszimmetrikus hatalmi viszonyok legegységesebb demográfiai következménye az asszimiláció. Erdélyben az asszimiláció egy több generáción átívelő folyamat, amiben az etnikailag vegyes házasságoknak van kulcsszerepük. A vegyes családokban felnövő gyermekek egy kiegyensúlyozatlan etnikai szocializációs folyamaton mennek keresztül, amelynek során a többségi nyelvi és kulturális repertoár elsajátítása magától értetődő, míg a kisebbségi nyelvi és kulturális készségek elsajátítása

heteroszexuális-homoszexuális. Waugh, Linda: Marked and Unmarked: A Choice Between Unequals in Semiotic Structure. In: *Semiotica*, 1982, 3. 299–318. Batistella azt mutatta ki, hogy ezen aszimmetrikus oppozíciókra koherens kulturális jelentésrendszer épül. A szempontunkból az lényeges még, hogy egy adott kategória kulturális jelöltsége kontextusról kontextusra változhat. Így az is igaz, hogy vannak olyan élethelyzetek, amikor a magyar válik jelöletlenné és a román jelöltté. Battistella, Edwin: *The Logic of Markedness*. New York, Oxford University Press, 1996.

⁶ Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics...*, 2006, i. m. 239–265.

⁷ Ezt támasztja alá a Kisebbségkutató Intézet által 2012 júliusában, 1691 fős mintán végzett, Romániára reprezentatív felmérés is, amely szerint a románok csupán 18 százaléka ért egyet azzal, hogy a magyarok használhatják hivatalos helyzetekben az anyanyelvüket.

⁸ Ez tapasztalható manapság a Partium bizonyos határ-menti, vegyes lakosságú falusi térségeiben, ahol a magyar nyelv dominanciája a közelmúltig megmaradt, jelenleg azonban visszaszorulóban van.

(statisztikai értelemben) kivételnek számít.⁹ Az erdélyi magyar közbeszédben jó ideig kulcsszerepe volt a természetes/mesterséges asszimiláció megkülönböztetésnek. A „természetes” asszimiláció kifejezésnek azonban nem sok értelme van. Az etnikumközi viszonyokban nincs ugyanis semmi, ami „természetes” lenne, hisz azokat egy hatalmi aszimmetriák jellemezte intézményes erőter szabályozza.

Az etnikai rétegződési rendszer szintén a hatalmi aszimmetria nyomait viseli magán. A tanulmány első része az erdélyi etnikai rétegződési rendszer történeti változásait vázolja. Az első periódus, amit érinteni fogunk, az 1880 és 1910 közötti szakasz. Ezt a periódust (amikor Erdély a Magyar Királyság részét képezte) a Trianon utáni időszak ellentettjének tekinthetjük. A következőként a két világháború közötti időszakot tárgyaljuk, ami több szempontból szembeállítható a második világháború utáni szakasszal. Harmadik korszakunk az államszocializmus időszaka, amikor olyan változásokra került sor, amelyek a mai napig meghatározzák Erdély etnikai rétegződési rendszerét. A tanulmány második részében egy 2011-ben végzett *survey*-vizsgálatra alapozva vázoljuk fel az etnikumok közötti jövedelmi egyenlőtlenségeket, illetve státuskülönbségeket.

1. Történeti kitekintő

A XIX.–XX. század fordulója

A századforduló etnikai rétegződési rendszere elsősorban a magyar népszámlálási adatok segítségével rekonstruálható. Az 1880 és 1910 közötti népszámlálások a foglalkozásszerkezetre, az írni-olvasni tudásra, a mezőgazdasági népesség birtokszerkezetére, valamint az anyanyelven kívüli egyéb nyelvek ismeretére kérdeztek rá. Ezek az adatok anyanyelvi bontásban állnak rendelkezésünkre.¹⁰

⁹ 1977-ben a magyar párú vegyes családban élő gyerekek 27,4, 1992-ben 26,4, 2002-ben 28 százaléka volt magyar anyanyelvű. A Székelyföldön kívül, ahol a vegyes családban született gyermekek többsége magyar anyanyelvű, ezek az arányok magyar szempontból még kedvezőtlenebbek.

¹⁰ Az anyanyelvet a korszak magyar statisztikusai (is) a nemzetiség egyfajta objektív mutatójának tekintették, amit szembeállítottak a szubjektívnek tekintett

A korszak általános jellemzője, hogy ekkorra tehető a modernizáció, illetve a kapitalista gazdaság szerkezet irányába történő átalakulás kezdetei. Ez a folyamat a Monarchia (vagy akár Magyarország) más területeihez képest később indult el, egy viszonylag kedvezőtlen helyzetű régióban. A régió kedvezőtlen helyzete (a vasúthálózat alacsony sűrűségétől, a városi népesség alacsony arányán keresztül a magas írástudatlanságig) egy sor területen megnyilvánult.¹¹ A modernizációs folyamat ugyanakkor egy új etnikai rétegszerkezetet hozott létre, amit a korábbi korszak öröksége mellett (hisz Erdély társadalmában az egyes nemzetiségek a kiegyezést megelőzően is eltérő pozíciót foglaltak el) az a tény befolyásolt, hogy a modernizációs folyamat, illetve a kapitalista gazdaság szerkezet kialakulása a magyar (és nem más) nemzetállami téren belül játszódott le.

A korabeli etnikai térszerkezet nagyban különbözött a maitól. A románok ugyan mind a történeti Erdélyben, mind a jelenlegi magyar-román határ mentén elhelyezkedő sávban abszolút többséget alkottak,¹² a magyarok és németek együttes aránya azonban meghaladta a 40 százalékot. A magyarok – a mai helyzethez hasonlóan – a Székelyföldön alkottak összefüggő tömböt, illetve néhány mikrorégióban (Kalotaszeg, Aranyosszék) voltak többségben. A románok Erdély jelentős részén többséget alkottak, hol gyakorlatilag homogén zónákban (Hunyad, Fogaras), hol a magyarokkal, vagy németekkel vegyesen lakott területeken (Szolnok-Doboka, Mezőség, Királyföld, Beszterce-Naszód). A Magyar Alföld keleti peremén (Arad északi részén, Biharban és Szatmárban) a mai helyzettől eltérően egy viszonylag éles etnikai határ választotta el a magyar és román településterületet. Szilágyban

nemzetiségi önbevallással. Arel, Dominique: Language categories: backward or forward looking. In: Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 92–121.

¹¹ Lásd Köpeczi Béla – Miskolczi Ambrus – Szász Zoltán: *Erdély története. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1508–1512.

¹² A Trianon Diktátumot követően a Magyar Királyságtól Romániához kerülő terület (összesen 107 ezer négyzetkilométer) történetileg különböző régiókat foglalt magába. A történeti Erdély mellett Romániához kerül a Bánság keleti része, illetve a Magyar Alföld Partiumnak (illetve a román historiográfiában Crișana-nak) nevezett keleti pereme, Máramaros déli részével együtt.

jelentős kiterjedésű volt akkor is a vegyes román-magyar lakosságú terület. A németajkú népességnek két tömbjét különböztethetjük meg. Az erdélyi szászok Dél-Erdélyben, az egykori Királyföldön és Barcaságban, valamint Beszterce vidékén koncentráálódtak, de a vizsgált periódusra saját egykori területeiken belül a románokkal szemben kisebbségbe szorultak. Mellettük a bánági svábok képezték a másik német tömböt. Ők a Temesvártól észak-nyugatra eső területen a szászoknál koncentráltabban (többséget alkotva) éltek. Az anyanyelvre rákérdező magyar népszámlálások Erdély társadalmát három etnikumra tagolták. Az 1880-ban 2,6, 1910-ben 3,5 százalékot kitevő izraeliták többsége a magyar, kisebb része a német anyanyelvűek táborát gyarapította. Az 1893-ban végrehajtott cigányösszeírás szerint a 280 ezer magyarországi cigány közül 105.034 a történeti Erdély területén élt, ahol a cigányok a teljes népesség 5 százalékát alkották. Ezzel Erdély volt Magyarország cigányok által legsűrűbben lakott területe.

A városok etnikai térszerkezete merőben más képet mutatott. A városi népességen belül 1880-ban 53,8, 1910-ben 64,6 százalékos arányt tettek ki a magyarok, miközben a németek 19,3, illetve 15,3, a románok pedig 19,7, illetve 17,7 százalékos kisebbséget alkottak. Az urbanizációs folyamat különbözőképpen zajlott le a történeti Erdélyben, illetve a partiumi és a bánági területeken. Ez utóbbi területen a városiasodás (Temesvár, Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti növekedése) hamarabb megindult és itt a német, illetve zsidó népesség magyarosodása is erőteljesebb volt. Ennek köszönhetően 1910-re a magyarok 37,2 százaléka volt városlakó, szemben a románok 3,7 és a németek 16,6 százalékával.¹³ A történeti Erdélyben a dél-erdélyi városok német arculata a korszak végéig megmaradt. Miközben Közép-Erdély városai (román etnikai környezetben) magyar jellegűek voltak, a Székelyföld társadalmi rurális periféria maradt, ahol a városlakók aránya 1910-ben is csupán 7 százalékos volt. A későn megindult városfejlődés itt gyakorlatilag Marosvásárhelyre korlátozódott.

A korabeli etnikai rétegszerkezet az írni-olvasni tudásra, illetve iskolázottságra vonatkozó adatokban is jól tükröződik. A románok (a

¹³ Igaz, ez részben abból fakad, hogy az említett nagyvárosok vonzáskörzetének etnikailag magyar területei a Trianon Békeszerződést követően Magyarországon maradtak.

ruszinok mellett) a korabeli Magyarországon a legalacsonyabb alfabetizációs aránnyal jellemezhető nemzetiség voltak.¹⁴ Az erdélyi magyarok esetében jelentős lemaradás volt érzékelhető az ország más területén élő nemzettársaikkal szemben,¹⁵ míg a németek esetében a helyzet fordított: az erdélyi szászok között az írni-olvasni tudók aránya magasabb volt, mint a magyarországi németeké általában.¹⁶ A korabeli statisztikák szerint az egyes oktatási szinteken felfele haladva növekvő arányt képviseltek a magyar anyanyelvűek, amiben azonban Karády Viktor szerint nem csupán/nem feltétlenül a tényleges oktatási egyenlőtlenségek, hanem a nyelvi magyarosodás különböző fázisai tükröződnek.¹⁷

A foglalkozásszerkezet tekintetében a leglényegesebb elem, hogy 1910-ben a románok 84,7 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott. Döntő többségük a kapitalista gazdaságszerkezetbe be nem kapcsolódott önellátásra berendezkedett paraszti gazdálkodást folytatott. A magyarok és a németek értelemszerűen az ipari és a tercier szektorban voltak felülreprezentálva.¹⁸ Kiemelhető, hogy a kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatásokban a németek dominanciája volt megfigyelhető, a magyar anyanyelvűek közül pedig ebben a szektorban az izraeliták voltak erősen felülreprezentálva.

Erre a korszakra is igaz, hogy a magyar nemzetállami törekvéseknek meghatározó szerepük volt az egyes etnikumok társadalmi pozíciójának alakulásában. Ennek ellenére a XIX. századi és a XX. századi nemzetállam közé nem tehetünk egyenlőségelet. A XIX. században az állam társadalmi penetrációja (a társadalmi életet strukturáló szerepe) jóval kisebb volt, mint a második világháborút követő periódusban. Hiányoztak azok az intézményes hálók, amelyeken keresztül a falvak életét ténylegesen befolyásolni lehetett

¹⁴ 1880-ban a történeti Erdély területén 9,9, 1910-ben 27,9 százalékuk tudott írni, illetve olvasni a magyarok 31,4, illetve 59,5, és a németek 63,2, illetve 76,1 százalékával szemben.

¹⁵ Magyarország teljes területén 1880-ban a magyarok 44,7, míg 1910-ben 67,1 százaléka tudott írni-olvasni.

¹⁶ Ez utóbbi 1880-ban 67, 1910-ben pedig 70,7 százalék volt.

¹⁷ Karády Viktor: Magyar kultúrfőlény vagy etnokrata önámítás? Mire jök a dualista kor nemzetiségi statisztikái? In: *Educatio*, 2000, 2. 239–252.

¹⁸ 1910-ben a történeti Erdély területén az iparban dolgozók aránya a magyaroknál 21, a németeknél 23,4 százalék volt a románok 7,6 százalékával szemben. A tercier szektorban ezek az arányok 14,9, 14, illetve 3,5 százalék.

volna. Ezt jól mutatja, hogy 1880-ban a történeti Erdély területén a román anyanyelvűek csupán 5,2, a német anyanyelvűeknek pedig csak 15,8 százaléka beszélt magyarul. Ugyanezek a számok a Partiumban és a Bánságban 6,2, illetve 17,5 százalék voltak.

1.sz. táblázat: A nyelvtudás anyanyelv szerint 1880-ban

Régió	Anyanyelv	Más beszélt nyelvek (%)			
		Román	Magyar	Német	Csak az anyanyelvén beszél
Történeti Erdély	Román	-	5.2	0.8	91.8
	Magyar	18.0	-	4.4	77.2
	Német	45.0	15.8	-	38.9
Partium és Bánság*	Román	-	6.2	1.1	93.7
	Magyar	9.2	-	10.4	77.7
	Német	15.6	17.5	-	59.1

Forrás: Ronnás (1984:107)

** Az adatok nem pontosan fedik a jelenleg Romániához tartozó területet, hisz az egykori vármegyék teljes területére lettek kiszámítva.*

A két világháború közötti periódus

Az első világháborút követően a fent vázolt etnikai rétegződési rendszer a román elit szemében az újonnan szerzett területek integrálhatóságának legnagyobb gátjaként jelent meg. Per Ronnás szavaival élve a nagyrészt rurális románság egyfajta *underclass*-t (a kapitalista társadalom alatti réteget) alkotott.¹⁹ Ilyen körülmények között az erdélyi (és az oroszok, valamint zsidók dominálta besszarábiai) városok a román adminisztráció és elit szemében idegen enklávékként jelentek meg.

Irina Livezeanu a két világháború közötti román nemzetépítés három fő fókuszát jelöli meg.²⁰ Ezek a területi, a városok társadalmára irányuló, illetve az intézményes fókuszok. A területi fókusz tekintetében kiemelt szerepe volt annak, hogy a tágran értelmezett Erdélyben két összefüggő magyarulakta régió volt. Az

¹⁹ Ronnás, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence*. Stockholm, The Economic Research Institute, 1984.

²⁰ Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca–London, Cornell University Press, 1995.

egyik a Székelyföld, a másik a Partium északi részén elterülő, Nagyváradot és Szatmárnémetit is magába foglaló határ menti sáv. A román nemzetiesítő politikák ez utóbbi területen sokkal élesebben jelentkeztek, ami magába foglalta a rurális térségekre irányuló telepítési politikát is. De a városi társadalmak románosítása is nagyobb léptékben folyt ezeken a területeken.

A városi társadalmi terekben is érzékelhető volt az elmozdulás. Míg 1910-ben a román anyanyelvűek aránya 17 százalékos volt, addig 1930-ban már 35. A magyar anyanyelvűek 1910-es 64,6 százalékos arányával szemben a magyar nemzetiségűek 1930-ban 37,9 százalékot tettek ki a városi népességen belül. A magyar anyanyelvűek aránya ennél lényegesen magasabb, 45 százalékos volt.

Az intézményes törekvések középpontjában az oktatási rendszer állt. A román nemzetépítési törekvések szempontjából a felsőoktatás és az alapoktatás átalakítása egyaránt kulcskérdés volt. Az írni-olvasni tudás tekintetében a két világháború között nem következett be látványos átrendeződés. A románok között az analfabéták aránya az 1956-os népszámlálás szerint is messze meghaladta a magyarokra vagy a németekre jellemző értéket. Ez azzal függött össze, hogy a két világháború között a román állam még alapvetően „XIX. századi” állam maradt, vagyis nem épített ki a falvak életét átforgató intézményrendszert. Ez a probléma állt a korabeli népesedéspolitikában legbefolyásosabb csoportok, a bukaresti iskola szociológusai (Dimitrie Gusti, Henry Stahl, Anton Golopenția stb.), illetve az eugenika iránt érdeklődő orvosok (Iuliu Moldovan, Petre Râmneamțu stb) elképzeléseinek a homlokterében is.²¹

A felsőoktatás átalakítása ezzel szemben látványos eredményeket hozott. A két világháború között jelentős felsőoktatási expanzió zajlott le. Az újonnan képzett fiatal, etnikailag román értelmiségnek kellett a megnagyobbodott nemzetállam elitpozícióit betölteniük. A magyar diákok aránya a két világháború közötti periódusban fluktuált. Az 1928/1929-es tanévben (amikor a magyarok részvétele a legmagasabb volt) az egyetemista népességen belül a magyarok aránya csupán 2,1 százalékot tett ki. Az oktatási expanzió azonban

²¹ Lásd erről Bucur, Maria: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania. Series in Russian and East European Studies*. Pittsburgh, PA, University of Pittsburgh Press, 2002.

csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A fő problémát az jelentette, hogy az ország gazdasági és társadalmi modernizációja nem haladt olyan ütemben, hogy a friss diplomások számára munkát tudjon biztosítani. Ennek következtében a fiatal végzősök elsősorban az állami szférában igyekeztek munkát találni.²²

A két világháború között az erdélyi városokban a román nemzetépítés első számú eszköze szintén a túlméretezett állami-bürokratikus szektor maradt. Így a korszakban egy sajátos kettős szerkezet alakult ki. Egyfelől létrejött egy román városi középosztály, amelyen belül az értelmiség, illetve a tisztviselő réteg volt erősen felülreprezentálva, és amely egzisztenciálisan nagymértékben az állami szférához kötődött. A gazdaságon, illetve a magánszférán belül azonban megmaradt a kisebbségek (magyarok, németek, magyar nyelvű zsidók) dominanciája. Összességében a két világháború közötti erdélyi városokban a magyarság (illetve Dél-Erdélyben a németek), nem váltak szociológiai értelemben is kisebbséggé,²³ hisz a gazdasági szférát továbbra is dominálták, illetve sok esetben mintaadó társadalmi réteggént jelentek meg.

A második világháború utáni folyamatok

A magyarok tényleges kisebbségi helyzetét az államszocializmus hozta el. Ennek során több kulcsfontosságú változás zajlott le. A következőkben (1) az etno-demográfiai változásokra, (2) az urbanizációra, (3) az oktatási rendszer felértékelődésére és (4) a beruházások területi eloszlására fogunk kitérni. Ezek olyan tényezők, amelyek a mai napig meghatározzák a különböző etnikai csoportok társadalmi pozícióit.

Az *etno-demográfiai átalakulások* legfontosabb oka a szelektív migrációs folyamatokban keresendő. A második világháborút követően először a holokausztot túlélő zsidóság, majd a németek

²² Livezeanu, Irina: *Cultural Politics...*, 1995, i. m. 211–245.

²³ Statisztikai értelemben többség és kisebbség egy számbeli viszonyt jelöl. Szociológiai értelemben azonban a társadalmi aszimmetriának van döntő szerepe. A többség ebben az értelemben a domináns csoport, amely a kisebbséggel szemben nagyobb mértékben fér hozzá a különböző társadalmilag értékelt erőforrásokhoz. Marger, Martin: *Race and Ethnic Relation. American and Globan Perspectives*. Wadsworth, Belmont, 2006.

elvándorlására/elvándoroltatására került sor.²⁴ 1948 és 1951 között 116 500, 1958 és 1966 között 106 200, 1967 és 1989 40 600 romániai zsidó vándorolt ki Izraelbe.²⁵ Az Izraelbe vándoroltak mellett minden bizonnyal nagy volt azoknak a száma, akik Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban telepedtek le. A romániai zsidó közösség ezzel gyakorlatilag megszűnt létezni. A romániai németek (erdélyi szászok és bánági svábok) elvándorlása valamivel később következett be. Az 1977-es népszámláláskor még 358 732-en vallották magukat németnek. 1978 és 1989 között egy, az NSZK és Románia közötti megállapodás értelmében évi átlagban mintegy 12 000 német hagyhatta el az országot, majd a rendszer összeomlását követően a hivatalos statisztikák szerint 1990-ben 60 000, 1991-ben pedig mintegy 15 000 német vándorolt Németországba.²⁶ Az erdélyi szász és a bánági sváb közösség, ha nem is számolódott fel teljesen, korábbi jelentőségét elveszítette. Az 1992-es népszámlálás 119 000, a 2002-es pedig 60 000, a 2011-es pedig már csak 36 000 németet regisztrált Romániában. A németek korszerkezete a zsidókéhoz hasonlóan nagymértékben előregedett, amely a hosszú távú reprodukció esélyeit a minimálisra csökkentette. A magyar közösség – leszámítva az 1945 utáni újabb impériumváltást követő menekülthullámot – a nyolcvanas közepéig nem volt felülreprezentálva a migráns népességen belül.²⁷ 1987 és 1991 között azonban egy nagymértékű (mintegy 100 ezer magyart érintő) elvándorlási és menekülési hullám zajlott le. Ez elsősorban a nagyvárosi magyar közösségeket érintette. A kilencvenes években a magyarok továbbra is felül voltak reprezentálva az elvándorlók

²⁴ A zsidók és a németek vándorlásában úgy a román állam (etnikai tisztogatásnak minősíthető) szelekciója, mind a befogadó országok bevándorlás-politikája szerepet játszott. Brubaker, Rogers: Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, 1998, 4. 1047–1065.

²⁵ *Ethnobarometer 2004 Ethnic Mobility in Romania*. (www.ethnobarometer.org/romania.pdf)

²⁶ Rudolf Poledna arra hívja fel a figyelmünket, hogy Németországban jóval több romániai bevándorlót regisztráltak, mint amennyi a román kivándorlási statisztikákban megjelenik. Polenda, Rudolf: *Transformări sociale la sașii ardeleni după 1945*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001.

²⁷ Horváth István: *Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége 1987–2001 között*. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2004, 61–90.

között, ami azonban az ezredforduló után (amikor közel 3 millió román hagyta el az országot) megváltozott.²⁸

Egy másik alapvető – a rétegződési rendszert is érintő – demográfiai változás a roma demográfiai expanzió, amelyre az egyenlőtlen termékenységi magatartás következtében a demográfiai átmenet romániai lezárulását követően került sor.²⁹ Számításba kell vennünk, hogy a roma etnicitás társadalmi konstrukciója nagyban különbözik a román vagy a magyar etnicitásától.³⁰ Az előbbieken egyrészt a szubjektív azonosulásnak, másrészt bizonyos nyelvi-kulturális készségeknek van döntő szerepe.³¹ A cigányságot ezzel szemben nagymértékben „mások tekintete” konstituálja, az erre vonatkozó vizsgálatok szerint elsősorban rasszjegyek és életmód-elemek alapján.³² Ez egyben azt is jelenti, hogy a roma közösség a hagyományos statisztikai eszköztár (elsősorban a censusok) segítségével csak megkötésekkel vizsgálható. A különböző becslések szerint 1976-ban 540 ezer, 1998-ben pedig 1,8 roma élt Romániában, ennek mintegy 40 százaléka Erdélyben.³³ A romák 1989 előtt is a társadalom alsó rétegeiben helyezkedtek el, azonban a rendszerváltást követően olyan végletes marginalizációs folyamatok

²⁸ Lásd Kiss Tamás – Barna Gergő: *Fókuszban a kultúra. Kulturális fogyasztás, társadalmi rétegződés és etnicitás Erdélyben/Romániában*. Kézirat, 2012.

²⁹ Lásd Zamfir, Cătălin – Zamfir, Elena (coord.): *Țiganiii între ignorare și îngrijorare*. București: Alternative, 1993.; Ghețau, Vasile: *O proiectare condițională a populației României pe principale naționalități (1992–2025)*. *Revista de Cercetări Sociale*, 1996. 1. 77–105.; Berevoiescu, Ionica: *O analiză demografică a populației de romi: familie și fertilitate*. In: Cătălin Zamfir – Marian Preada (coord.): *Romii în România*. București, Editura Expert, 2002, 39–71.

³⁰ Az etnikai kategorizáció jelenségéről lásd Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. Second Edition*. Sage Publications, Los Angeles – New York – New Delhi – Singapore, 2008.

³¹ Brubaker és mtsai: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town...* I.m., 2006.

³² Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Boulder, Co: East European Monographs, 2006.

³³ 1976-ban a Belügyminisztérium készített cigányösszeírást (lásd Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Budapest, Osiris, 2007, 217–230). Az 1998-as adat survey módszerrel történő becslés Preda, Marian – Zamfir, Cătălin (eds.): *Romii în România*. București, Expert, 2002.

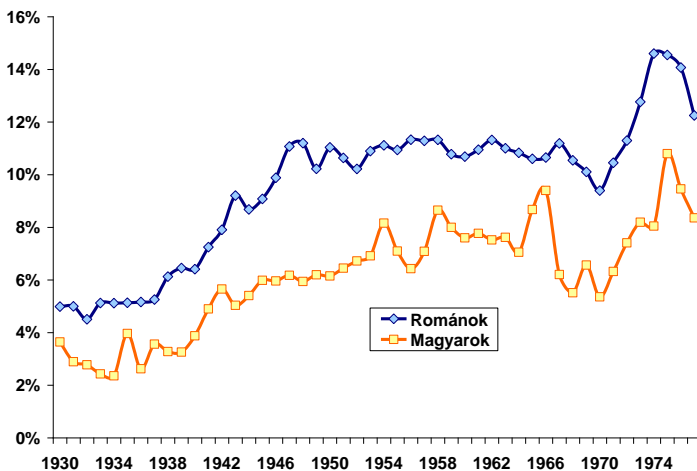
indultak be, amelyeket az egyes a témával foglalkozó szerzők alapján egy roma *underclass* kialakulásaként értékelhetünk.³⁴

A második kulcsfontosságú változás az *oktatási rendszer* további felértékelődése. Miután a magántulajdont, mint termelési tényezőt radikálisan visszaszorították, az egyenlőtlenségek legfőbb forrása (a redisztributív hierarchián belül elfoglalt hely mellett) az iskolázottság lett. Miután a hatvanas évektől (a kommunista blokk más országaihoz hasonlóan) Romániában is felhagytak azzal a gyakorlattal, amely a felsőfokú oktatási intézményekbe való felvételnél az „egészséges” (munkás vagy szegényparaszti) származásúakat részesítette előnyben, az oktatási rendszer sikerrel épített ki egy meritokratikus ideológiát is. Az a modern társadalmakat általában jellemző vélekedés, hogy a társadalmi felemelkedés legfőbb eszköze az iskolai erőfeszítés, ebben az időszakban alakult ki Romániában.³⁵ Ugyanakkor annak is kiemelt jelentősége van, hogy az országban a felsőoktatás bővülése nemzetközi viszonylatban igen lassan haladt. Mi több, a nyolcvanas években az egyetemi helyszámok olyan körülmények között stagnáltak, hogy az érintett generációk létszáma nagymértékben növekedett. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából annak van döntő jelentősége, hogy a magyarok folyamatosan alul voltak reprezentálva az egyetemista népességben belül és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között. Miután az érettségivel rendelkezők között ez az alulreprezentáltság nem tapasztalható, a magyar felvételi esélyei voltak rosszabbak a többségiekénél. Az alábbi ábra a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát mutatja születési évjáratonként a 2002-es népszámlálási adatok alapján.

³⁴ Emigh, Rebecca Jean – Fodor Éva – Szelényi Iván: *The Racialization and Feminization of Poverty?* In Emigh, Rebecca Jean – Szelényi Iván (coord.): *Poverty, ethnicity, and gender in Eastern Europe during the market transition.* Westport, Praeger, 2001, 1–32.; Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion...* I. m., 2006.

³⁵ Érdemes hozzátenni, hogy ez a vélekedés ma (a múlt rendszerrel szemben) nem jellemzi a román társadalom minden rétegét.

1. diagram: A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a román és magyar népességén belül 2002-ben, születési évjáratonként Romániában

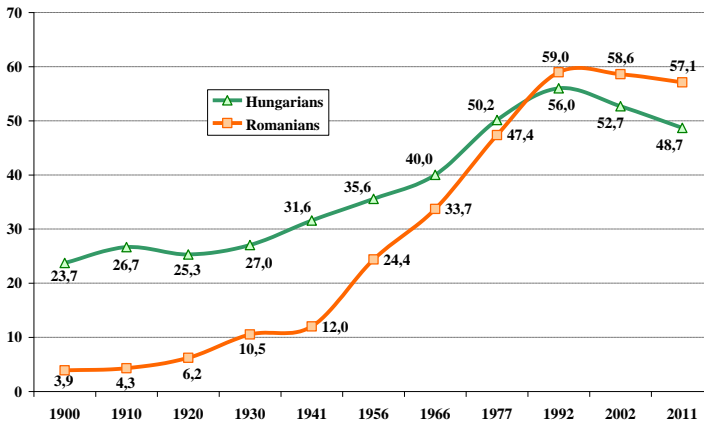
Forrás: IPUMSI, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

A harmadik kulestényező az *urbanizációs folyamatokban* keresendő. Mint a szocialista országokban általában, a kommunista modernizáció motorja Romániában is az erőteljes urbanizáció és iparosítás volt. Miután a beruházásokat a mezőgazdaságtól történő forráselvonás révén valósították meg, a falvak és városok közötti egyenlőtlenségek a korszakban nem csökkentek, hanem növekedtek.³⁶ Ez volt a legfontosabb oka annak, hogy a kollektivizálást követően falusiak tömegei indultak a városokba dolgozni. Ebben az urbanizációs folyamatban a románok nagyobb arányban voltak képviselve a magyaroknál, miközben a városok magyar lakossága a nyolcvanas évektől a fokozódó elvándorlás miatt is megcsappant. Jelenleg a korábban urbánus kisebbségként számon tartott magyar népességén belül a városlakók aránya alatta marad a románokra jellemző értéknek. A rendszerváltást követően egyenesen

³⁶ Ronnäs, Per: *Urbanization...*I. m., 1984, 81–84.

növekedett azok aránya, akik falusi térségekben élnek, ami nyilván a magyarok rétegződési pozícióit is negatívan érintette.

2. diagram: A városlakók aránya a román és a magyar közösségen belül Erdélyben

Forrás: magyar, illetve román népszámlálási adatok

Végül a regionális politika és a területi egyenlőtlenségek kérdését kell érintenünk. A kommunista modernizáció első periódusában, az ötvenes-hatvanas években az iparfejlesztés a hagyományos ipari vidékekre (Brassó, Dél-Erdély, Temesvár) koncentrált,³⁷ illetve a közigazgatási beosztásnak megfelelően a tartományi központokat részesítette előnyben.³⁸ A Székelyföld (Hargita és Kovászna megye), illetve a Partium (Szatmár, Szilágy) fejlesztésére csupán az 1968-as megyésítést követően került sor. Összességében a ma többségében, vagy nagy arányban magyar székelyföldi és partiumi területek gazdaságilag periférikus régiók maradtak. Részben a fejlesztési politika eredménye, hogy Erdélyben ma is elsősorban a Temesvár-Arad-Nagyvárad-Kolozsvár-

³⁷ Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet*. Budapest, Atlantisz – Medvetánc, 1990, 159–181.

³⁸ Ronnäs, Per: *Urbanization...*, I. m., 1984, 61–64.

Marosvásárhely-Brassó félkör tekinthető gazdaságilag prosperáló sávnak, míg az ezen a félkörön kívül eső területek: Bihar északi része, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód, illetve a Székelyföld egy leszakadó régiókból álló gyűrűt képez. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából döntő jelentőségű, hogy míg a leszakadó régiókban a magyarok aránya az utóbbi évtizedekben nem csökkent, addig a prosperáló urbánus településsávban látványos demográfiai eróziós folyamatok játszódtak le. A magyar népesség demográfiai kilátásai hasonló regionális különbségeket mutatnak.³⁹

2. A magyarok társadalmi pozíciói survey vizsgálatok alapján

A tanulmány második részében egy survey vizsgálat alapján fogjuk bemutatni az erdélyi (romániai) magyarok jelenbeli társadalmi pozícióit. A vizsgálatra 2011 januárjában került sor, a bukaresti Kulturális Kutató és Tanácsadó Központ⁴⁰ (CCDC) és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (NKI) együttműködésében. Az adatfelvétel Romániában 3500 főre terjedt ki, amit egy 1200 fős erdélyi magyar minta egészített ki.⁴¹ A következő dimenziókra összpontosítunk: (1) az iskolai végzettség, (2) a jövedelmi egyenlőtlenségek (3) a foglalkozási státus különbségei.

Az iskolázottság különbségei

Mint láhattuk, a census-adatok alapján 2002-ben egyértelműen kimutatható volt a magyarok iskolai végzettségben megmutatkozó hátránya. A 2002-es népszámlálás óta azonban az oktatási rendszer látványosan átalakult. Romániában a rendszerváltás pillanatában az egyetemet végzettek, illetve az egyetemisták aránya nemzetközi

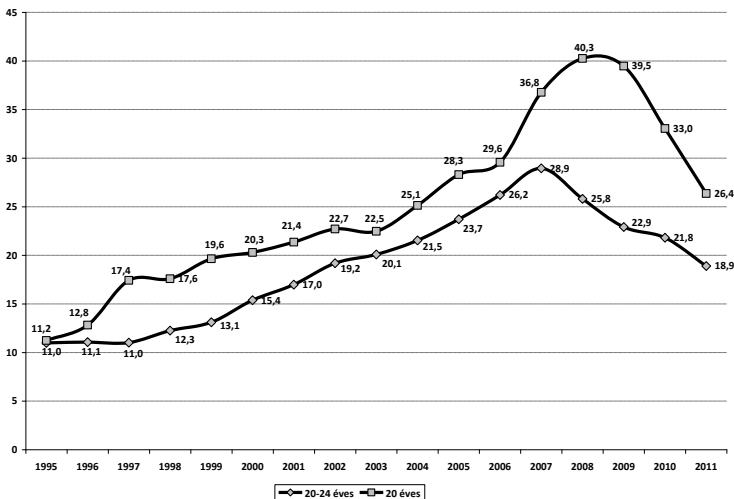
³⁹ Lásd erről bővebben Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig*. Kriterion, Kolozsvár 2007.

⁴⁰ A Kulturális Kutató és Tanácsadó Központ (Centrul de Cercetare și Consultanță în Domeniul Culturii) a Kulturális Minisztérium alárendeltségébe tartozó intézmény.

⁴¹ A vizsgálat a kulturális fogyasztásra vonatkozott, azonban egy viszonylag részletes rétegződési blokkot is tartalmazott. A kérdőívet a két intézet közösen dolgozta ki. A vizsgálatban Liviu Chelcea, Marius Lazăr, Barna Gergő, illetve jelen írás szerzője vett részt.

összehasonlításban igen alacsonynak számított, és az első években a növekedés sem mondható gyorsnak. Ennek ellenére az egyetemisták 20 éves korosztály népességén belüli aránya (amit a beiskolázási számok jó mutatójának tekinthetünk) 1992 és 2002 között megduplázódott, 11,4 százalékról 22,7 százalékra növekedett. A növekedés azonban 2002 után gyorsult fel igazán. 2007-ben már a 20 évesek több mint 40 százaléka tartozott az egyetemista népességhez. Ezt követően gyors csökkenés következett, így 2011-ben az egyetemisták aránya csupán 26,4 százalékos volt. A csökkenés okai többértékűek. Egyrészt, nagymértékben szigorodott az érettségi, így az érintett évfolyamokhoz tartozók közül jóval kevesebben vághattak neki az egyetemi felvételinek. Másrészt, a gazdasági válság sok család számára tette kérdésessé a gyermekek egyetemi tanulmányának finanszírozhatóságát. Harmadrészt, az egyetemi kínálat is szűkülni kezdett.

3. diagram: Az egyetemisták aránya a 20, illetve 20-24 éves népességén belül

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal – Tempo-online

2002 és 2007 között a növekedés a magyar nyelvű egyetemi oktatásban is látványos, és a többségihez viszonyítva gyaníthatóan

gyorsabb ütemű volt. Miután azonban nem állnak rendelkezésünkre megbízható statisztikai adatok, reprezentatív adatfelvételünk segítségével megpróbáltuk meghatározni, hogy az oktatási expanzió hogyan befolyásolta a magyarok iskolázottságban megmutakozó hátrányát.⁴²

2. táblázat: Az iskolai végzettség szerinti megoszlás (15 év fölöttiek)

	Erdélyi magyarok (N=1187)	Erdélyi románok (N=799)	Bukarest (N=362)	Románia (N=3460)
Kevesebb, mint nyolc osztály	8,8	7,1	5,5	10,5
Nyolc osztály	27,9	23,6	14,2	23,0
Szakiskola, líceum első fele	24,4	23,0	16,5	21,9
Líceum, érettségi/posztliceális	27,1	27,6	29,2	27,2
Felsőfokú	11,5	18,7	34,1	16,7

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Megállapítható, hogy az elmúlt tíz évben – a teljes népességre vonatkoztatva is – jelentősen átalakult a végzettség szerinti megoszlás. A (generációváltás következtében) a kevesebb, mint nyolc osztállyal rendelkezők aránya országosan 19 százalékról 10,5 százalékra csökkent. Hasonló csökkenés figyelhető meg a nyolc általánossal rendelkezők arányában. Ezt a csoportot, amely 2002-ben a 15 év fölötti romániai népesség 33 százalékát tette ki, eredményeink alapján 23 százalékosra becsüljük. A magyarok esetében a változás kevésbé látványos. A nyolc osztállyal nem rendelkezők aránya 15-ről 8,8, a nyolc általánossal rendelkezőké 29-ről 27,9 százalékra csökkent. A másik oldalon még látványosabb az egyetemet végzetek arányának a növekedése. Eredményeink szerint – amit egyéb források is megerősítenek – 2002 és 2011 között több egyetemi diplomát osztottak ki, mint amennyit a népesség a kezdő időpontban birtokolt. Így az egyetemet végzetek aránya úgy országosan, mint a magyarok vonatkozásában megduplázódott. A

⁴² A megfelelő háttér adatok hiányában a két adatbázis súlyozásakor is gondban voltunk. Végül azt a megoldást választottuk, hogy csak a 35 év felettiek esetében súlyoztuk az iskolai végzettséget.

magyarok lemaradása azonban a teljes népesség viszonylatában így is látványos, különösen, ha az egyetemet végzettek 11,5 százalékos arányát az erdélyi románokra jellemző 18,7 százalékos aránnyal vetjük össze.

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy a veleszületett jellemvonások mennyire befolyásolják az egyetemi diploma megszerzésének esélyét Romániában. Az alábbi táblázat az országos, illetve a magyar mintára számolt kereszt táblákat, illetve egy logisztikus regressziós modellt tartalmaz. A *kereszt táblák* adatait összehasonlítva megvizsgálhatjuk, hogy az azonos társadalmi helyzetbe beleszületettek mekkora hányada végzett egyetemet a teljes, illetve a magyar népességen belül. Ez egyben azt is kifejezi, hogy a magyarok hátránya mely kategóriák esetében fokozott.⁴³ A regressziós modell ezzel szemben a parciális hatásokat vizsgálja, így választ ad arra is, hogy az etnicitásnak (annak, hogy valaki magyarnak született) az egyéb tényezők kiszűrését követően is van-e szignifikáns hatása a felsőfokú végzettség megszerzésének az esélyére. A táblázatban az esélyhányadosokat (EXP. B), illetve a szignifikancia-szinteket tüntettük fel. Az előbbi azt fejezi ki, hogy a különböző kategóriáknak – egy referencia-kategóriához képest – mennyivel nagyobb/kisebb az esélye az egyetem elvégzésére. Az egynél nagyobb számok pozitív, az egynél kisebbek negatív összefüggést jeleznek. A modellt a 24 év fölötti népességen futtattuk le, hisz a fiatalabbaknak nem volt elvi esélyük egyetemi diplomát szerezni.

⁴³ Amellett, hogy strukturálisan is kedvezőtlen helyzetben vannak: azaz pl. az apák iskolai végzettsége is alacsonyabb, vagy nagyobb eséllyel születtek periférikus településeken.

3. táblázat: A felsőfokú végzettség megszerzésének az esélyét befolyásoló veleszületett kategóriatagságok Romániában (Logisztikus regresszió modell – 24 évesnél idősebb népesség)

Magyarázó változó	Értékek	Egyetemet végzett, Románia (%)	Egyetemet végzett, magyarok (%)	Logisztikus regr. modell	
				EXP. B	Sig.
Születési hely (régión)	Erdély	16,7	X	-	-
	Havasalföld, Dobrudza	15,1		1,063	,648
	Moldva	17,5		1,502	,004
	Bukarest	36,1		1,295	,213
Születési hely (településtípus)	Falu	10,4	7,2		
	Város	31,3	18,6	1,686	,000
Etnikum	Román	18,2	X	-	-
	Magyar	11,5		,667	,042
	Egyéb	5,5		,374	,039
Apa iskolázottsága	Nincs 8 általános	2,7	1,3		
	8 általános	9,3	5,5	3,024	,000
	Középiskola	36,7	23,2	12,909	,000
	Egyetem	82,2	80,0	92,077	,000
Nem	Férfi	17,8	13,7		
	Nő	17,1	9,8	1,256	0,026
Születési kohorsz	1949 előtt (62+)	6,1	3,8		
	1950-1959 (52-61)	7,1	3,8	,852	,444
	1960-1966 (45-51)	11,9	8,3	1,005	,983
	1967-1973 (38-44)	20,4	13,3	1,337	,149
	1974-1980 (31-37)	29,9	20,5	1,826	,002
	1981-1986 (24-30)	42,4	37,5	2,029	,000

R² (Nagelkerke) = 0,407

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A Nagelkerke féle R^2 0,407-es értéke azt mutatja, hogy a modellnek jó az illeszkedése, vagyis a veleszületett tulajdonságok Romániában nagymértékben meghatározzák azt, hogy kinek lesz egyetemi diplomája és kinek nem. A modellbe bevont tényezők a születési hely (mint régió, illetve településtípus), az etnikum (román, magyar, egyéb), az apa iskolázottsága, a nem és a születés ideje.

A születési helyet⁴⁴ három nagy régióba (Erdély, Havasalföld és Dobruzsza, Erdély) csoportosítottuk, de külön kategóriaként kezeltük a fővárost. Az egyszerű megoszlások alapján a fővárosi és vidéki születésűek közötti nagymértékű esélykülönbség rajzolódik ki. A bukaresti születésűek 36 százaléka végzett egyetemet a vidékiek 15,1–17,5 százalékos arányával szemben. A regressziós modell alapján azonban a régió független magyarázó-ereje a legkisebb. Vagyis a régiók közötti különbségek elsősorban a háttérváltozókban megnyilvánuló különbségeknek (például, hogy Bukarestben több az egyetemet végzett apa, vagy a Kárpáton kívül kevesebb a magyar) köszönhetők. Erdélyhez viszonyítva egyedül a Moldvában születetteknek volt szignifikánsan nagyobb esélyük diplomát szerezni.

A születési hely azonban egy másik változón keresztül mégiscsak meghatározónak bizonyult. Nem mindegy ugyanis, hogy valaki városon vagy falun látta meg a napvilágot. Az egyszerű megoszlások alapján kitűnik, hogy míg a falun születettek 10, addig a városiak 31 százaléka végzett egyetemet. A magyarok esetében a különbség nem épp ekkora (7,2 a 18,6 százalékhoz képest), ami egyben azt is jelenti, hogy az etnikai esélyegyenlőtlenségek városon erősebbek, mint falun. A regressziós modell szerint, ha más tényezőktől megtisztítjuk az összefüggést, a városiaknak 1,6-szor nagyobb esélyük volt egyetemet végezniük, mint a falusiaknak.

A modell alapján elmondható, hogy az etnikumnak (román-magyar és román-egyéb viszonylatban) van független magyarázó ereje. Vagyis a kisebbségeknek kisebb esélyük van diplomát szerezni, akkor is, ha a társadalmi háttérükben megnyilvánuló egyéb különbségeket is figyelembe vesszük. A magyarok esetében a szignifikancia-szint a táblázatban feltüntetethez képest jelentősen emelkedik, ha a súlyozatlan adatbázison (vagyis nagyobb magyar

⁴⁴ Fontos, hogy nem a jelenlegi lakhelyről van szó, hisz az részben – az oktatási szinttel is összefüggő – migrációs folyamatok eredője.

esetszámmal) futtatjuk a modellt. Az egyéb nemzetiségűek esetében szintén az alacsony esetszám okozza a viszonylag alacsony (de így is elégséges) szingnifikancia-szintet. Másrészt az „egyéb etnikum” kategória egy igen heterogén népességet takar. Az ide tartozók több fele roma, ugyanakkor egyértelmű, hogy az adatbázis nem alkalmas a romák és nem romák közötti különbségek vizsgálatára.⁴⁵

A bevont változók közül az apa iskolai végzettsége bizonyult a legnagyobb hatásúnak. Ez már az egyszerű megoszlásokból is jól látszik, hisz míg az egyetemet végzettek gyermekeinek 82,2, addig a nyolc osztállyal nem rendelkezők gyermekeinek csupán 2,7 százaléka végzett egyetemet. Ez – az esélyhányadosok szintjén – az előbbiek 92-szeres esély-többletét jelenti. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a magyar egyetemisták között a románoknál alacsonyabb arányt képviselnek azok, akiknek az apja is egyetemet végzett. Ez az eredmény logikus következménye a meglévő etnikai egyenlőtlenségeknek, azonban nem jelenti azt, hogy az alsó rétegekből származó magyaroknak nagyobb esélyük lenne az oktatási mobilitásra, mint a hasonló hátterű románoknak. Ellenkezőleg, az esélyek etnikai különbségei esetükben a legnagyobbak. Míg az egyetemet végzett magyar és román szülők gyermekei majdhogynem ugyanolyan eséllyel szereznek diplomát, addig a kevésbé iskolázott apával rendelkezők esetében az etnicitás (magyar származás) komoly többlet-hátrányként jelenik meg. Így a nyolc osztállyal nem rendelkező magyar apák gyermekeinek csupán 1,3, a 8 osztályt végzettek 5,5, és a középiskolát végzettek 23,2 százaléka szerzett diplomát (szemben az országos 2,7; 9,3, illetve 36,7 százalékos aránnyal).

Nemi vonatkozásban érdekes összefüggés körvonalazódik. Összességében Romániában a férfiak 17,8, a nők 17,1 százaléka végzett egyetemet, a regressziós modell tanúsága szerint azonban a nőknek mégis nagyobb esélyük volt a diploma megszerzésére. A látszólagos ellentmondás a különböző kohorszok eltérő nemi esélyegyenlőtlensége által oldódik fel. A 2002-es népszámlálási adatok szerint az 1967 óta született kohorszok esetében a nők már nagyobb arányban végeznek egyetemet, mint a férfiak, a nők

⁴⁵ Egyrészt a roma/cigány nemzetiségűek a népszámlálási adatokhoz viszonyítva alulreprezentáltak, másrészt azt sem tudjuk, hogy a kérdezettek közül a környezete kiket tart cigánynak.

össznépességen belüli alacsonyabb iskolázottsága pedig pusztán magasabb várható élettartamuknak tudható be.⁴⁶ A magyarok esetében ez a váltás szintén lejátszódott, azonban vontatottabban és kisebb mértékben. A népszámlálási adatok szerint esetükben az 1970-es az első kohorsz, ahol a nők között magasabb az egyetemet végzettek aránya, de még ezt követően is vannak kohorszok, ahol a viszony megfordul és a különbségek is jóval kisebbek. Ez egyben azzal jár, hogy az etnikum a lányok/nők esetében jelent fokozott hátrányt a diplomaszerzésben.

Az egyes születési kohorszok diplomaszerzési esélyeit nagyban befolyásolják az intézményes keretfeltételek. Ebből a szempontból kiemelt jelentősége van annak, hogy 1989 előtt az egyetemi oktatás csak kismértékben bővült. Ezt súlyosbította, hogy a rendszer népesedéspolitikájával összefüggésben 1967 után az addigiaknál nagyobb létszámú kohorszokkal számolhatunk. Ezzel függ össze, hogy az 1949 előtt születettekhez képest a regressziós modell tanúsága szerint csak az 1973-1980, illetve az 1981 után születettek esetében van szignifikáns esélynövekedés. Magyar-román vonatkozásban a kohorszok szerinti elemzés alapján kimutatható, hogy a felsőoktatás utóbbi évtizedben lezajlott bővülése valóban közelítette az esélyeket. Az 1981 és 1986 között született magyarok 37,5 százaléka végzett egyetemet az országos 42,4 százalékkal szemben, ami jóval kisebb különbség, mint ami a korábbi kohorszok esetében tapasztalható.

Jövedelmi egyenlőtlenségek

A jövedelmi egyenlőtlenségeket a család átlagos havi nettó jövedelme alapján vizsgáltuk, hisz a háztartást (mint a fogyasztás alapegységét) a jövedelmi egyenlőtlenségek vizsgálatában is szem előtt kell tartanunk. Az *egy főre eső ekvivalens (nettó) jövedelmet* Kapitány-Spéder alapján a következő képlettel számoltuk:⁴⁷

$$J_{ekv} = \text{háztartás nettó jövedelme} / N^{0.73}$$

⁴⁶ Vagyis, hogy nagyszámú iskolázatlan idős asszony van életben.

⁴⁷ Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*. Budapest, KSH-NKI, 2004, 15.

ahol J_{ekv} az egy főre eső ekvivalens nettó jövedelem, az N pedig a háztartástagok száma.⁴⁸

4. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens jövedelem nemzetiség szerint (2011 január)

	J_{ekv}		A teljes mintához viszonyítva (%)
	RON	EURO	
Erdélyi magyarok (N=1182)	718,3	171	92,4
Erdélyi románok (N=893)	834,1	199	107,3
Bukarest (N=339)	1259,5	300	162,0
Románia (N=3362)	777,5	185	100,0

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A vizsgálat eredményei alapján Romániában az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem (a továbbiakban átlagjövedelem) 777,5 RON (185 EURO) volt.⁴⁹ Az erdélyi magyarok jövedelme ennél 7,6 százalékkal alacsonyabb, 718,3 RON (171 EURO) volt. Ha az erdélyi románokhoz viszonyítjuk, a különbség még nagyobb: a magyarok átlagjövedelme 14 százalékkal marad el.

⁴⁸ A magyar mintán a család jövedelemére vonatkozó kérdésre 968 személy (83%), az országos mintában 2458 személy (72%) válaszolt erre a kérdésre. Miután a kulturális fogyasztás háttérváltozójaként nem nélkülözhetjük ekkora arányban a nem-válaszolokat, úgy döntöttük, hogy megpróbáljuk pótolni a hiányzókat. A szubjektív jövedelmi skálából indultunk ki (*Őn hogyan ítéli meg a családja jövedelmeit a szükségletekhez viszonyítva?*), aminek öt lehetséges értéke volt (*1.az alapvető szükségletekre sem elegendők; 2.csak az alapvető szükségletekre elegendők; 3.elfogadhatóan élünk, de nem tudunk megvásárolni drágább dolgokat; 4.meg tudunk vásárolni drágább dolgokat, ha megszorítunk más kiadásokat; 5.meg tudunk vásárolni mindent, amire szükségünk van, megszorítások nélkül*). Abból indultunk ki, hogy a szükségletek és a jövedelmek viszonyának észlelése réteg-specifikus, és azoktól a háttérváltozóktól függ elsősorban, amelyek a jövedelmek nagyságát is befolyásolják. Ezek az iskolai végzettség, illetve a településméret. Így a hiányzó ekvivalens egy főre jutó átlagjövedelmeket a szubjektív skálán adott válasznak megfelelő átlaggal helyettesítettük be, differenciáltan iskolai végzettség és településméret szerint.

⁴⁹ Ezt a 2010-es egy főre eső (nem ekvivalens!) átlagjövedelemmel tudjuk összehasonlítani, ami a Statisztikai Hivatal közlése szerint 795 RON volt.

5. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem meghatározói

Változó	Értékek	J_{ekv} (RON)			Lineáris regressziós modell	
		Románia	Magyarok	Magy/RO	B	sig.
Életkor	20-29 éves	958	843	88%		
	15-19 éves	743	658	89%	137	0,010
	30-59 éves	752	698	93%	-98	0,000
	60+	693	704	102%	8	0,827
Nem	Férfi	806	772	96%		
	Nő	751	669	89%	-43	0,008
Van-e a háztartásban 15 év alatti gyermek	Nincs	828	745	90%		
	Van	650	643	99%	-145	0,000
Családi állapot	Nőtlen	891	764	86%		
	Házass	771	734	95%	83	0,002
	Elvált, özvegy	657	620	94%	-6	0,863
Iskolai végzettség	Egyetem	1432	1068	75%		
	Nincs 8 általános	446	566	127%	-710	0,000
	8 általános	540	596	110%	-620	0,000
	Szakiskola	633	638	100%	-565	0,000
	Líceum, érettségi	8321	820	99%	-430	0,000
Gazdasági aktivitás	Dolgozik	1008	838	83%		
	Nyugdíjas	680	700	103%	-113	0,000
	Háztartásbeli	427	474	111%	-202	0,000
	Diák, egyetemista	841	746	89%	-172	0,000
	Munkanélküli	546	479	88%	-253	0,000
	Egyéb inaktív	725	645	89%	-121	0,021
		Bukarest	1259		×	
Településméret	1000 fő alatt	480	539	112%	-476	0,000
	1000-3000 fő	561	605	108%	-437	0,000
	3-10.000 fő	533	636	119%	-447	0,000

(folyt. köv. oldalon)

Változó	Értékek	J_{ekv} (RON)			Lineáris regressziós modell		
		Románia	Magyarok	Magy/RO	B	sig.	
	10-30.000 fő	777	805	104%	-373	0,000	
	30.-100.000 fő	888	857	97%	-306	0,000	
	100.000 +	1116	950	85%	-154	0,000	
Régió	Dél és Bukarest	890					
	Központi	775	699	90%	61	0,067	
	Nyugat	799	705	88%	82	0,023	
	Észak-nyugat	869	748	86%	53	0,117	
	Dél-nyugat	741	X			37	0,311
	Dél-kelet	659				-62	0,041
	Észak-kelet	641				-60	0,044
Etnikum	Román	785	X				
	Magyar	725				-57	0,017
	Egyéb	576				-29	0,556
Konstans (20-29 éves; nőtlen; gyermektelen; egyetemet végzett, dolgozó bukaresti román férfi) = 1695,2 RON							
R²=360							

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A háztartás jövedelmét meghatározó tényezőket egy lineáris regressziós modell segítségével vizsgáltuk. Az iskolai végzettség vizsgálatához hasonlóan itt is az országos és a magyar vizsgálatból létrehozott közös adatbázist használtuk. A táblázatban először az átlagjövedelem országos és magyarokra jellemző értékeit jelentettük meg, a háttérváltozóként használt kategóriák szerint. Ez alapján megkapjuk, hogy a magyarok jövedelme milyen kategóriákon belül marad el az országostól, esetleg milyen kategóriákon belül haladja meg azt. A táblázat utolsó két oszlopa a regresszió-analízis eredményeit jeleníti meg. A szignifikancia-szint mellett a *nem standardizált regressziós együtthatót* tüntettük fel. Ez RON-ban fejezi ki, hogy egy referenciakategóriához képest (ami esetünkben 20-29 éves, nőtlen, gyermektelen, egyetemet végzett, aktív bukaresti férfi) hogyan változik az átlagjövedelem. A pozitív értékek növekedést, a negatívak csökkenést jelentenek.

Az egyváltozós elemzés szerint az életkornak komoly befolyása van az átlagjövedelemre. A legmagasabb értéket (958 RON) a 20-29 év közöttiek esetében mértünk, a legalacsonyabbat pedig a 60 év felettieknél (693 RON). A magyarok országos átlagtól való lemaradása a fiatalok esetében a legnagyobb, míg az időskorúak között átlagjövedelmük meghaladja az országos értéket. A regresszió-analízis alapján azonban a fenti összefüggés felborul (minden bizonnyal a gazdasági aktivitás és az iskolai végzettség bevonásának hatására). Amennyiben más változókat kontroll alatt tartunk, a 15-19 évesek esetében a háztartás átlagjövedelme magasabb,⁵⁰ a 30-59 közöttieké pedig alacsonyabb a referenciakategóriánál.

A nők esetében az átlagjövedelem alacsonyabb, mint a férfiaknál, amit regresszió-analízis is megerősít. A különbség nyilván elsősorban az egyedülálló, vagy gyermekeit egyedül nevelő nőknél realizálódik. A magyarok lemaradása a nők esetében fokozottabb mint a férfiaknál, ami egyben azt is jelenti, hogy esetükben nagyobbak az átlagjövedelem nemi egyenlőtlenségei.

Miután a háztartás egy főre eső jövedelmét vizsgáljuk, logikus, hogy a kiskorú (és nem kereső) gyermekek jelenléte a jövedelmet

⁵⁰ Nyilvánvalóan azért, mert ők nagy eséllyel a szüleikkel élnek egy háztartásban, akik nagyobb jövedelemmel rendelkeznek, mint a pályakezdő 20-29 éves korosztály.

jelentősen csökkentő tényezőként jelenik meg. A magyarok esetében ugyanakkor a lemaradás nem a gyermekes, hanem a gyermektelen háztartások esetében realizálódik. Az egyváltozós elemzés szerint a nőtlenek esetében a legnagyobb az átlagjövedelem, a legalacsonyabb pedig az elváltaknál és özvegyeknél. A regresszió-analízis ezzel szemben a házasság szignifikáns pozitív hatását mutatta ki.

A legjelentékenyebb hatást az iskolai végzettség fejt ki. Az általános iskolát sem végeztek esetében az átlagjövedelem a regressziós modell szerint 710, a 8 osztállyal rendelkezőknél 620, a szakiskolát végzeteknél 565, az érettségizetteknek 430 RON-nal kevesebb az egyetemet végzetekénél. A magyarok esetében érdekes eredményekre jutunk, ugyanis az alacsonyán képzettek (elemi, általános) több, az egyetemet végzetek jóval kevesebb jövedelemmel rendelkeznek a nekik megfelelő kategória országos átlagához képest. A gazdasági aktivitás szintén jelentős tényező: a foglalkoztatottak értelemszerűen minden más (nem foglalkoztatott) kategóriánál magasabb jövedelemmel rendelkeznek. Ezen belül a legkedvezőtlenebb helyzetben a háztartásbeliek és a munkanélküliek vannak.

A jövedelmek másik fontos meghatározója a településméret. Bukaresthez viszonyítva az 1000 fő alatti települések lakói 476, az 1000-3000 közöttiek 437, a 3-10 ezer 447, a 10-30 ezer közöttiek 373, a 30-100 ezer közöttiek 306, a 100 ezer fölöttiek pedig 154 RON-nal alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek. A magyarok jövedelme a 30 ezer alatti településkategóriákon belül magasabb, az ennél népesebb településeken alacsonyabb az országos átlagnál.

A fejlesztési régiók esetében a déli régiót összevontuk Bukaresttel (ellenkező esetben kétszer használtuk volna ugyanazt a változót), és ezt használtuk referenciakategóriaként. Ehhez képest az összes fennmaradó fejlesztési régióban, leginkább Moldvában (délkelet, észak-kelet) alacsonyabb az átlagjövedelem. A három részben magyarlakta fejlesztési régió az országos átlag fölött helyezkedik el, azonban a magyarok jövedelme mindhárom régióon belül alacsonyabb az itt élő nem magyarokénál. A regresszió-analízis a moldvai fejlesztési régiók kedvezőtlenebb helyzetét körvonalazta.

Az etnicitás a regresszió-elemzés szerint is szignifikáns hatást gyakorol az átlagjövedelemre. A magyarok esetében a háztartás egy főre eső ekvivalens átlagjövedelme 57 RON-nal alacsonyabb a románokénál. Az egyéb etnikumúak esetében nem mutatkozott

szignifikáns hatás, ami azonban a romák alulreprezentáltságának, a kis esetszámnak, illetve a kategória heterogén összetételének tudható be.

Ennél is érdekesebbek azonban az egyes etnikumokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségekre vonatkozó eredményeink. Erre vonatkozóan két mutatót a (1) *jövedelmi szegénységet* és (2) *a jövedelmi ötödöket (kvintiliseket)* alakítottunk ki. A *jövedelmi szegénység* meghatározásában szintén Kapitány-Spéder alapján azt tekintettük jövedelmi szegénynek, akinek a háztartásában az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelme nem haladta meg a teljes népességre mért átlag felét.⁵¹ Ez a szegénység egy relatív mutatója, a jövedelmi szegények aránya pedig ebben az értelemben az egyenlőtlenségek mértékétől függ. A jövedelmi szegénységi küszöb meghatározásában értelemszerűen az országos mintán mért adatokból indultunk ki. Mind Románia, mind az erdélyi magyarok esetében azokat tekintettük jövedelmi szegénynek, akiknek az országos átlag (777,5 RON) felénél, vagyis 389 RON-nál (95 Euro) kevesebb az egy főre eső ekvivalens jövedelmük. Az országos minta 23,8 százaléka került a jövedelmi szegény kategóriába, szemben az erdélyi magyarok 16,9, az erdélyi románok 15,9 és a bukarestiek 2,8 százalékával. A romániai 23,8 százalékos arány igen magasnak tekinthető. Ezt mutatja, ha az eredményt például a magyarországi *Életünk Fordulópontjai* vizsgálathoz viszonyítjuk, ahol (ugyanazzal az eljárással) a válaszadók csupán 12,4 százalékát határozták meg jövedelmi szegényként.⁵²

6. táblázat: *A jövedelmi szegények aránya*

Erdélyi magyarok (N=1182)	16,9
Erdélyi románok (N=893)	15,9
Bukarest (N=339)	2,8
Románia (N=3362)	23,8

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Láttuk, hogy a bukarestiek jövedelme jelentősen, míg az erdélyi románoké kisebb mértékben felülmúlta az országos átlagot. Miután a jövedelmi szegénységet az országos átlagból kiindulva számítottuk

⁵¹ Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció...*, I. m., 2004, 15–16.

⁵² Uo. 29.

ki, ez magyarázatot ad arra, hogy e két alpopuláció esetében miért alacsonyabb a jövedelmi szegények aránya. Az erdélyi magyarok között azonban úgy van kevesebb jövedelmi szegény, hogy az átlagjövedelem alacsonyabb. Ez a közösségen belüli kisebb egyenlőtlenségekkel magyarázható. Vizsgáljuk meg egy logisztikus regressziós modell segítségével azokat tényezőket, amelyek *szegénységi kockázatként* jelennek meg!

7. táblázat: A jövedelmi szegénység meghatározói

Változó	Értékek	Jövedelmi szegények (%)		Logisztikus regresszió	
		Románia	Magyarok	EXP B	Sig
Életkor	15-19 éves	24,2	10,5		0,00
	20-29 éves	17,7	15,4	1,887	0,010
	30-59 éves	27,2	20,3	2,585	0,000
	60+	21,5	13,3	1,374	0,293
Nem	Férfi	22,9	16,0		
	Nő	24,6	17,9	0,908	0,273
Van-e a háztartásban 15 év alatti gyermek	Nincs	19,0	15,4		
	Van	35,3	22,2	2,067	0,000
Családi állapot	Nőtlen	18,0	13,8		
	Házias	25,0	16,8	0,796	0,128
	Elvált és özvegy	26,7	21,2	1,418	0,055
Iskolai végzettség	Egyetem	3,0	6,7		0,000
	Nincs 8 általános	43,8	26,1	29,527	0,000
	8 általános	35,6	23,0	12,853	0,000
	Szakiskola	30,9	18,8	8,771	0,000
	Liceum, érettségi	11,4	11,1	4,838	0,000
Gazdasági aktivitás	Dolgozik	12,3	12,4		0,000
	Nyugdíjas	21,4	12,9	0,896	0,442
	Háztartásbeli	56,4	38,9	3,182	0,000
	Diák, egyetemista	15,0	7,7	2,041	0,002
	Munkanélküli	39,3	41,7	2,423	0,000
	Egyéb inaktív	33,3	28,6	2,320	0,001
Településméret	Bukarest	2,8			0,000
	1000 fő alatt	42,8	36,2	16,082	0,000
	1000-3000 fő	34,5	21,0	11,006	0,000
	3.-10.000 fő	39,1	20,9	11,529	0,000

(folyt. köv. oldalon)

Változó	Értékek	Jövedelmi szegények (%)		Logisztikus regresszió	
		Románia	Magyarok	EXP B	Sig
	10-30.000 fő	16,0	9,1	6,232	0,020
	30.-100.000 fő	8,7	3,2	3,026	0,000
	100.000 +	7,5	5,9	2,398	0,000
Régió	Központi	21,0	17,9		0,000
	Észak-nyugat	18,5	18,2	0,720	0,000
	Nyugat	14,9	16,0	0,684	0,000
	Dél-nyugat	35,4		2,574	0,000
	Dél és Bukarest	17,6		1,445	0,000
	Dél-kelet	28,9		1,916	0,000
	Észak-kelet	34,2		2,091	0,002
Etnikum	Román	23,3			0,147
	Magyar	16,9		0,662	0,050
	Egyéb	47,6		1,299	0,376
R² (Nagelkerke) = 0,402					

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Életkor szerint leginkább a 30-59 évesek vannak kitéve a szegénység kockázatának, de rajtuk kívül a 20-29 éveseknek is szignifikánsan nagyobb esélyük van ebbe a kategóriába kerülni, a 15-19 évesekhez viszonyítva. A 15 év alatti gyermek jelenléte a háztartásban, illetve az elvált vagy özvegyi státus szintén szegénységi kockázatként jelenik meg.

Az iskolai végzettség a jövedelmi szegénység esetében is a legnagyobb hatású háttérváltozó. Az általános iskolával sem rendelkezőknek 29-szer, a 8 osztályt végzetteknek 12-szer, a szakiskolával rendelkezőknek 9-szer, az érettségizetteknek 4-szer akkora esélyük van szegénynek lenni, mint azoknak, akik egyetemet végeztek. A magyarok között a három alacsony végzettségi kategóriában alacsonyabb a jövedelmi szegények aránya az országos átlagnál. Viszont a felsőfokú végzetteknél a magyarok 6,7 százalékával szemben az országos minta 3 százalékáéval jövedelmi szegény. A foglalkoztatottaknál a nyugdíjasokat leszámítva minden inaktív kategória nagyobb eséllyel jövedelmi szegény.

Az iskolázottság mellett a lakhelynek van a legjelentősebb hatása. A 1000 fő alatti települések lakói 16-szor, a 3-10 ezer közöttiek 11-szer, a 30-100 ezer közöttiek 6-szor, a 3-100 ezer

közöttiek 3-szor, a 100 ezer fölöttiek 2-szer akkora eséllyel jövedelmi szegények, mint a bukarestiek. A magyarok minden településkategórián belül alacsonyabb arányban esnek a szóban forgó kategóriába. A Központi régióhoz viszonyítva a másik két erdélyi régió (Észak-nyugati és a Nyugati) lakói kisebb, a Kárpátokon túli régióké nagyobb arányban jövedelmi szegények.

A regressziós modell szerint a magyaroknak egyharmaddal kisebb az esélyük arra, hogy jövedelmi szegények legyenek. Vagyis az etnicitásnak ez esetben fordított hatása van, mint amit általában a jövedelmi viszonyok esetében láttunk. A magyarok az átlagnál kevesebbet keresnek, mégis kisebb arányban jövedelmi szegények.

A *jövedelmi ötödöket* úgy alkottuk meg, hogy az országos mintát az egy főre eső ekvivalens jövedelem alapján öt megközelítőleg egyenlő kategóriába csoportosítottuk. Az egyes ötödök az alábbi táblázatban megjelenített (nettó egy főre eső ekvivalens) jövedelmi szintekkel jellemezhetők. A magyar minta esetében ugyanezeket az értékeket használtuk kategória-határként. Ez esetben természetesen nem kaptunk öt megközelítőleg egyenlő csoportot.

8. táblázat: A jövedelmi ötödöket jelölő jövedelmi kategóriák és az egyes ötödök átlagos jövedelme

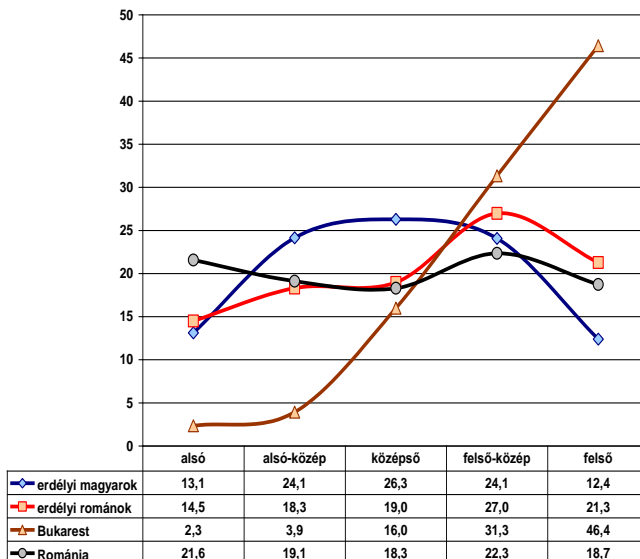
Jövedelmi ötödök	Kategóriahatárok	Átlag (RON)	Átlag (euró)
Alsó ötöd	350 RON alatt	243,8	58
Alsó-közép	350-550 RON	454,3	105
Középső ötöd	550-750 RON	650,0	155
Felső-közép	750-1100 RON	898,2	214
Felső ötöd	1100 RON felett	1702,4	405
Teljes minta		777,5	185

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Az alsó ötöd átlagos jövedelme 243, a felső ötödé pedig 1702 RON, ami 6,9-szeres különbséget jelent és az egyenlőtlenségek igen magas szintjét jelzi. A jövedelmi ötödök szerinti megoszlásból magyar-román viszonylatban ugyanaz rajzolódik ki, mint a jövedelmi szegénységre vonatkozó elemzésből. Nevezetesen: a

magyar népességén belül a jövedelmi viszonyok jóval kevésbé polarizáltak, mint a többségiiek esetében.

4. diagram: Az egyes jövedelmi ötödökbe tartozók aránya

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A magyarok esetében a három középső ötödbe tartozik a népesség 74,5 százaléka, szemben az országos minta 59,7 százalékával. Ezzel párhuzamosan úgy a magas, mint az alacsony jövedelműek alulreprezentáltak. Az erdélyi románok és különösképpen a bukarestiek esetében a minta a felső jövedelmi kategóriák fele van eltolódva. A bukarestiek 31,3 százaléka a felső közép, 46,4 százaléka a felső jövedelmi kategóriába esik.

Társadalmi státus

Chan és Goldthorpe (Weberrel összhangban) a társadalmi státus fogalmát a társadalmi megbecsültség, presztizs által kijelölt felsőbbség, egyenlőség, avagy az alsóbbrendűség értelmében használják.⁵³ Ez, mint mondják, a társadalmi közelségekben/távolságokban nyilvánul meg. A szerzők Laumannt és Guttmant követve amellet érvelnek, hogy a társadalmi státust a társadalmi rétegződés egy független tényezőjének kell tekinteni.⁵⁴

Románia esetében több érv szól amellet, hogy komolyan vegyük Chan és Goldthorpe ajánlását. (1) Egyrészt, hipotézisünk szerint a nyugat-európai vagy az észak-amerikai társadalmakhoz képest erősebbek a mindennapi interakciókat szervező rendies jellegű konvenciók. A társadalmilag alacsonyabb státusú egyének vagy csoportok szóhasználatukban, gesztusaikban, testtartásukban hajlamosabbak szimbolikusan is elfogadni saját alávetett helyzetüket, míg a magas státusúak hajlamosabbak saját fölényüket ugyanilyen eszközökön keresztül kifejezésre juttatni.⁵⁵ (2) A viszonylag stabil társadalmi rétegződési rendszerrel rendelkező kapitalista társadalmak esetében a munkaerőpiaci pozíció, illetve az elért jövedelem (osztályhelyzet) nagy eséllyel szorosan összefüggnek. Románia (illetve a volt szocialista országok) rétegződési rendszere azonban az utóbbi két évtizedben alapjaiban alakult át. A legfontosabb változás a munkásosztály válságban kerülése az ország erőteljes dezindusztrializációját követően.⁵⁶ Emellet a társadalmi hierarchia felső régióiban is változások

⁵³ Chan, Tak Wing – Goldthorpe, John: Is there a status order in contemporary British society? evidence from the occupational structure of friendship. In: *European Sociological Review*, 2004, 20. 383–401.

⁵⁴ Laumann, E. O., – Guttman, L.: The relative associational contiguity of occupations in an urban setting. In: *American Sociological Review*, 1966. 2. 169–178.

⁵⁵ Arról, hogy a modern társadalmakban ezek a rendies jellemvonások történetileg miként szorulnak háttérbe lásd Runciman, Walter G.: *A Treatise on Social Theory*. Vol. 3, *Applied Social Theory*. Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1997, 153-158.

⁵⁶ Arról, hogy a modern társadalmakban ezek a rendies jellemvonások történetileg miként szorulnak háttérbe lásd Runciman, Walter G.: *A Treatise on Social Theory*. Vol. 3, *Applied Social Theory*. Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1997, 153-158.

következtek be. Korábban – miután a magántulajdont erőteljesen korlátozták – a társadalmi státus meghatározásában az iskolai végzettség, illetve a kulturális tőke egyéb formáinak a jelentősége nőtt meg. A múlt rendszerben (legalábbis a magyar közösség szintjén) a középosztálybeli aspirációkkal rendelkezők, illetve az egyetemet végzettek szélesebb köre számára a humán értelmiség jelent meg mintaadóként.⁵⁷ A rendszerváltást követően azonban a humán értelmiség, illetve az általa birtokolt kulturális tőkeformák szerepe visszaszorult, miközben kialakult egy új vállalkozói osztály, amely számára az értelmiség már nem volt mintaadó. A társadalmi megbecsültség és presztízs tekintetében azonban egy felemás helyzet keletkezett.⁵⁸ Miközben az értelmiség tekintélye és önbizalma megcsappan (például a tanári réteg anyagi helyzetének megrendülése következtében⁵⁹), a vállalkozók – akiknek a tevékenységét máig gyanakvás és morális fenntartások övezik – nem tudták maradéktalanul betölteni a keletkezett űrt

A fenti érvek alátámasztják azt az igényt, hogy a társadalmi státus-hierarchiát ne *a priori* kategóriákon, hanem empirikus adatokon keresztül konstruáljuk meg. Chan és Goldthorpe javaslata, hogy a személyes kapcsolatok mintázatait tekintsük kiindulópontnak.⁶⁰ Azzal a feltevessel élnek, hogy a modern társadalmakban a *foglalkozás* az kategória, amihez a társadalmi

⁵⁷ Bíró és munkatársai szerint nem véletlen, hogy az 1990-es években a magyar érdekvédelmi szervezetben, az RMDSZ-ben a humán értelmiségiek voltak túlsúlyban. Bíró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In: Bíró A. Zoltán (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998, 16–47.

⁵⁸ Lásd Sik Endre: Traktatus a vállalkozó szerepének de-misztifikálásáról. In: *Replika*, 1994. 15/16. (december) 7.; Kiss Tamás: Vállalkozástörténetek Erdélyben. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átalakulás etnikai tájképei*. Budapest. Teleki László Alapítvány – PTE Kommunikációs Tanszék, 2004, 23–131.

⁵⁹ Kiss Dénes szerint a falusi elit részét képező tanárok presztízse egyértelműen csökkent a rendszerváltást követően. Kiss Dénes: A falusi elit átalakulása. In: *WEB*, 2004, 1. 9–15.

⁶⁰ Chan, Tak Wing – Goldthorpe, John: Social status and cultural consumption. In: Chan, Tak Wing – Goldthorpe, John (eds.): *Social status and cultural consumption*. Oxford University Press, 2010.; Chan, Tak Wing – Goldthorpe, John: Is there a status order in contemporary British society? Evidence from the occupational structure of friendship. In: *European Sociological Review*, 2004, 20. 383–401.

státus (megbecsültség) a legegységelműbben kapcsolódik. A státus-hierarchiát pedig az egyes foglalkozási csoportok intim kapcsolatokban megnyilvánuló egymáshoz viszonyított közelségén/távolságán keresztül mérhetjük. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy csak azokhoz tudunk társadalmi státust rendelni, akiknek a foglalkozása ismert.

A státushierarchia meghatározásában külső adatforráshoz folyamodtunk. Ez az *IPUMS International* által közzétett adatbázis volt, ami a 2002-es romániai népszámlálás 10 százalékos mintáját tartalmazza. Az egyéni szintű rekordokat előbb háztartás szintűvé konvertáltuk, majd ebből létrehoztuk a párkapcsolatok (házasságok és élettársi kapcsolatok) adatbázisát. Ennek az adatbázisnak a segítségével létrehoztuk a házas felek foglalkozása szerinti keresztábrákat,⁶¹ amiket Laumann és Guttman, illetve Chan útmutatásai alapján elemeztünk.⁶² A szerzők az előállított keresztábrák százalékos megoszlásait többdimenziós skálázás segítségével elemezték, majd emellett érveltek, hogy az így létrejövő egyik dimenzió értelmezhető a státushierarchiamutatójaként. Magunk is ezt az eljárást követtük. Az alábbi táblázatban a skála-értéket tüntetjük fel, amelyeket a továbbiakban a társadalmi státus mérőszámaként használunk.

⁶¹ A feleségek és férjek, illetve a férjek és feleségek szerinti keresztábrákat összegeztük, így oszlop és sor szerint szimmetrikus keresztábrát kaptunk.

⁶² Laumann, E. O., – Guttman, L.: *The relative associational...*, I. m., 1966, 169–178.; Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: *Is there a status...* I. m., 2004, 383–401.

9. táblázat: A foglalkozási státusok hierarchiája Romániában

	Összevont ISCO88 kategóriák	ISCO88 kódok	Státus skála érték	A foglalkoztatottakon belüli arány (2002)	
	(a FEOR megnevezéseket figyelembe véve)			Románia	Magyarok
1 – Magas státusú:	Diplomás egészségügyi szemhé	222	1,81	0,8	0,7
szakértő,	Mérnök, informatikus, természettudományos foglalkozás	211, 212, 213, 214, 211	1,58	2,8	1,9
értelmiségi	Oktató, pedagógus	232, 233, 234, 235	1,47	2,2	2,2
	Társadalomtudományi, kulturális szakértő, művész, pap	243, 245, 246, 247, 299	1,25	2	1,1
	Gazdasági jellegű és jogi szakértő	241, 246	1,15	0,8	0,3
	Gazdasági, igazgatási, érdekképviseleti vezető, törvényhozó	111, 114, 121, 122, 123	0,98	1,9	1,5
	Termelési és szolgáltató egység vezetője	131	0,94	2,2	2,2
	Összesen			12,6	9,7
2 – Közepes státusú: irodai alkalmazott, ügyintéző, rutin jellegű	Pénzügyi, gazdasági ügyintéző, ügynök	341, 342	0,51	1	1
	Hatósági ügyintéző	343, 344	0,49	2,4	2,5
	Technikus, szakmai irányító, felügyelő	311, 312, 313, 314, 315	0,37	2,7	2,2
	Helyettesítő tanár, középfokon képzett pedagógus		0,34	1,4	1,7
	Titkár, irodai alkalmazott	411, 412, 414, 419	0,29	2,1	1,9

(folyt. köv. oldalon)

(folyt. előző oldalról)

nem fizikai	Egészségügyi asszisztens	321, 322, 323	0,28	1,9	1,8
	Vendéglátós, turizmusban személyi szolgáltatásokban dolgozó	511, 512, 514	0,27	2,7	3,6
	Rendőrség, fegyveres erők alkalmazottja	100, 345	0,24	0,6	0,6
	Pénztáros, jegypénztáros	421, 422	0,16	1	1
	Raktáros, postai alkalmazott	413	0,12	1,8	2
	Egyéb ügyintéző, technikus	243, 244, 245, 246, 247, 299	0,1	0,7	1
	Őrző-védő	516	-0,1	1,3	0,5
	Bolti eladó	522	-0,13	4	5
	Összesen			23,5	24,8
3 – Alacsony státusú I.: fizikai munkás	Szerelő, karbantartó, javító	723, 724	-0,29	4,2	4,1
	Könnyűipari és kézműipari munkások	731, 732, 733, 734, 741, 742, 743, 744	-0,37	6,4	12,1
	Nehézipari szakmunkások	721, 722	-0,4	6,8	6,8
	Járművezetők	831, 832, 833, 834	-0,48	4,7	4,5

(folyt. köv. oldalon)

	Gépkezelő	811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829	-0,49	5,5	8,6
	Személygondozók, felvigyázók	513	-0,62	1	1,2
	Takarítók, kisegítők	911, 912, 913, 914, 915, 916	-0,65	3,6	3,8
	Építőipari munkások és bányászok	711, 712, 713, 714	-0,74	3,9	5,6
	Segédmunkások	931, 932, 933	-1,01	4,1	4,9
	Összesen			40,4	51,7
Alacsony státusú II.: földműves	Gazdálkodók, mezőgazdasági szakmunkások	611, 612, 614, 615	-2,92	11,5	6,3
	Mezőgazdasági segédmunkások, napszámosok	613, 921	-4,13	12	7,5
	Összesen			23,5	13,7

Forrás: IPUMS International, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

A foglalkozási csoportok meghatározásában a három számjegyű ISCO88 kódokból indultunk ki, amit a romániai népszámlálások is használnak. Ebből egy 31 értékes változót alakítottunk ki úgy, hogy minden kategória a foglalkoztatott népesség 0,6–6,8 százalékát tartalmazza. Ez alól a földműveseket tömörítő két kategória képez kivételt, amelyek a népesség 11,5, illetve 12 százalékát tartalmazzák. A nagyszámú földműves/mezőgazdasági dolgozó olyan elem, ami nagyban megkülönbözteti a román társadalom szerkezetét a nyugat-európaítól, mi több a közép-európai országok többségétől is eltér.

Az adatok alapján a legmagasabb társadalmi státussal a különböző értelmiségi/diplomás foglalkozások jellemezhetők, sorrendben az orvosok-gyógyszerészek, a mérnökök, a pedagógusok, a társadalomtudományos, kulturális és egyházi szakértők, a közgazdászok/jogászok, illetve a termelési és szolgáltatási egységek vezetői. Egy következő kategóriát képeznek a közepes társadalmi megbecsültséggel jellemezhető, középfokú végzettséget igénylő, nem fizikai jellegű szakmák (a pénzügyi, gazdasági ügyintézők, ügynökök, hatósági ügyintézők, technikusok, szakmai irányítók, felügyelők, helyettesítő tanárok és szakképzetlen pedagógusok, titkárok, irodai alkalmazottak, vendéglátósok, rendőrök, katonák, pénztárosok, raktárosok, postai alkalmazottak, őrző-védők és bolti eladók). Az alacsony presztízsű foglalkozási csoportok között élesen elkülönülnek a fizikai munkások (akikhez a személygondozók, sofőrök és takarítók csatlakoznak), illetve a földműves réteg. Ez utóbbiak az eredmények szerint egy, a többi társadalmi rétegtől nagyban elkülönülő csoportot alkotnak. A népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy 2002-ben a foglalkoztatottak között a magyarok a magas státusú értelmiségi-szakértő rétegen, illetve a földművesek csoportján belül voltak alulreprzentálva. Arányuk jóval magasabb volt viszont a fizikai munkásokon belül, és kismértékben felülreprzentáltak voltak a közepes státusú nem fizikai dolgozók között.

A 2002-es népszámlálás a házasságokra vonatkozóan keresztszetszeti adatokat tartalmaz, vagyis nagyon különböző időpontokban kötött házasságokat összesít. Amennyiben a státushierarchia a foglalkozási kategóriák párválasztásban megnyilvánuló közelségén/távolságán keresztül vizsgálható, érdemes összehasonlítani a rendszerváltás előtt és az után kötött házasságokat (a határvonalat nem 1989, hanem 1992 jelentette az elemzésben). Ezen keresztül a státushierarchia rendszerváltást követő módosulásaira következtethetünk.

10. táblázat: A foglalkozási státusok hierarchiája az 1992 előtt és után kötött házasságok alapján

	Státusindex		
	1992 előtt kötött házasságok	1992 után kötött házasságok	Különbség
Diplomás egészségügyi személyzet	1,65	2,04	0,39
Mérnök, informatikus, természettudományos foglalkozás	1,46	1,67	0,21
Oktató, pedagógus	1,37	1,47	0,10
Társadalomtudományi, kulturális szakértő, művész, pap	0,97	1,50	0,53
Gazdasági jellegű és jogi szakértő	0,93	1,62	0,69
Gazdasági, igazgatási, érdekképviselői vezető, törvényhozó	0,93	1,18	0,25
Termelési és szolgáltató egység vezetője	1,00	1,01	0,01
Pénzügyi, gazdasági ügyintéző, ügynök	0,45	0,61	0,16
Hatósági ügyintéző	0,45	0,42	-0,03
Technikus, szakmai irányító, felügyelő	0,38	0,32	-0,06
Helyettesítő tanár, középfokon képzett pedagógus	0,35	0,19	-0,16
Titkár, irodai alkalmazott	0,24	0,24	0,01
Egészségügyi asszisztens	0,28	0,27	-0,01
Vendéglátós, turizmusban személyi	0,28	0,07	-0,21

(folyt. köv. oldalon)

<i>szolgáltatásokban dolgozó</i>			
Rendőrség, fegyveres erők alkalmazottja	0,39	0,14	-0,25
Pénztáros, jegypénztáros	0,26	0,19	-0,07
Raktáros, postai alkalmazott	0,24	0,07	-0,17
Egyéb ügyintéző, technikus	0,11	0,22	0,11
Őrző-védő	-0,06	-0,24	-0,18
Bolti eladó	0,07	-0,25	-0,32
Szerelő, karbantartó, javító	-0,32	-0,39	-0,07
Könnyűipari és kézműipari munkások	-0,25	-0,80	-0,54
Nehézipari szakmunkások	-0,17	-0,58	-0,42
Járművezetők	-0,43	-0,45	-0,02
Gépkezelő	-0,33	-0,81	-0,48
Személygondozók, felvigyázók	-0,51	-0,64	-0,12
Takarítók, kisegítők	-0,58	-0,71	-0,13
Építőipari munkások és bányászok	-0,66	-0,94	-0,28
Segédmunkások	-0,89	-1,11	-0,22
Gazdálkodók, mezőgazdasági szakmunkások	-3,20	-2,79	0,41
Mezőgazdasági segédmunkások, napszámosok	-4,40	-3,54	0,86

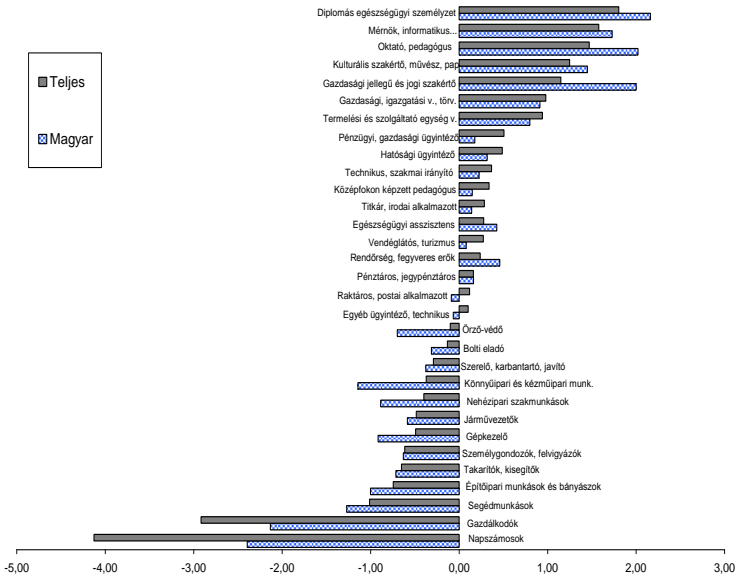
Forrás: IPUMS International, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

Az eredmények alapján elmondható, hogy a presztízshierarchiában nem következett be alapvető módosulás. Ugyanaz a négy foglalkozási csoport, a magas presztízszű szakértők/értelmiségiek, a közepes presztízszű középfokon képzett nem fizikai dolgozók, a fizikai dolgozók, illetve a földművesek különülnek el egymástól. Ugyanakkor két nagyobb kategória, a magas presztízszű értelmiségi/szakértők, illetve a földművesek presztízshierarchiában elfoglalt helye javult, míg a fizikai munkásoké romlott.

A földművesek és a fizikai munkások státusának egymáshoz való közeledése a dezindustrializációs folyamatoknak köszönhető. Ennek során a munkásosztály státusa meggyengült. Amellett, hogy a fizikai munkások jelentős része elvesztette állását és nagyfokú létbizonytalanságba került, a kilencvenes években jelentős volt azoknak a száma, akik az iparból visszakényszerültek a mezőgazdaságba. Az is érdekes, hogy az értelmiségi-szakértő rétegen belül egymáshoz viszonyítva mely kategóriák státusa javult. Ez elsősorban a gazdasági és jogi szakértőkről, illetve a kulturális, társadalomtudományos, illetve egyházi szférában dolgozó értelmiségiekről mondható el, akik az 1992 után kötött házasságok elemzése alapján presztízsből megelőzik a pedagógusokat.

Egy következő lényeges kérdés, hogy vajon a magyar közösség esetében kimutatható státushierarchia különbözik-e az országostól. Ahhoz, hogy ezt megvizsgáljuk, a magyarok által kötött házasságok szerkezetét hasonlítottuk az országos adatokhoz.

5. diagram: A foglalkozási státusok hierarchiája a magyarok, illetve a teljes Romániai népesség által kötött házasságok alapján

Forrás: IPUMS International, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

A fenti ábra alapján a következőket mondhatjuk el. Egyrészt a magas presztízsű értelmiségi/szakértői réteg a magyar közösségen belül nagyobb mértékben különül el a társadalom többi részétől, mint az országos adatok alapján. A gazdasági-jogi szakértők, a pedagógusok és az orvosok kaptak az országosnál jóval magasabb státusindexet, de a mérnökök és a kulturális szakértők esetében is magasabb értékeket találunk. A termelési és szolgáltatói egységek vezetői (vállalkozók), illetve a vezető tisztségviselők, törvényhozók státusindex értéke viszont alacsonyabb az országosnál. Másrészt a fizikai munkások különböző kategóriái alacsonyabb, míg a földművesek jelentősen magasabb skála-értékeket kaptak. Tehát miközben az értelmiségi/szakértő réteg nagyobb mértékben különül el a társadalom többi részétől, a presztízs-hierarchia alsóbb

régiójában a földművesek és az egyéb kétkezi munkások között kisebb a társadalmi távolság.

11. táblázat: A különböző alcsoportok esetében mért státus-hierarchiák közötti együjtjárás

	Korrelációs együttható
Összes és magyarok által kötött házasságok	0,917
Összes és 1992 után kötött házasságok	0,985

A fent bemutatott különbségek ellenére le kell ugyanakkor szögeznünk, hogy (az 1992 után kötött házasságokhoz hasonlóan) a magyarok által kötött házasságok alapján kirajzolódó státushierarchia nem különbözik nagymértékben az országostól. Ezt mutatja a két státushierarchia közötti igen magas korrelációs együttható. Chan és Goldthorpe hasonló eredményekre jutottak, amikor az amerikai fehér és fekete, illetve az Egyesült-Királyságbeli fehér és kisebbségi párok házasságai alapján kialakított státusindexeket korreláltatták.⁶³ Következtetésük, hogy a kisebbségi közösségeken belül – habár a többségtől eltérő társadalomszerkezettel rendelkeznek – a többségi státushierarchia reprodukálódik.

⁶³ Chan, Tak Wing – Goldthorpe, John: *Social status...* I.m., 2006, 42.

12. táblázat: A jövedelem és az iskolai végzettség hatása a társadalmi státusra

	Korrelációs együtthatók		Lineális regressziós együtthatók		
	Jövedelem (J_{ekv})	Iskolai végzettség (osztályok száma)	Jövedelem (J_{ekv})	Iskolai végzettség (osztályok száma)	R ²
Románia	0,435	0,665	0,153	0,584	0,450
Magyarok 1*	0,272	0,536	0,124	0,501	0,301
Magyarok 2**	0,313	0,663	0,128	0,624	0,451

*Az országos (összes házasság alapján számolt) státusindex

**Magyar (a magyarok házasságai alapján számolt) státusindex

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A másik alapkérdés, hogy a státusindex értékét milyen mértékben határozza meg az iskolai végzettség (mint a kulturális tőke), illetve a jövedelem (mint az anyagi tőke) mutatója. A jövedelem, illetve az iskolázottság mindenképpen nagymértékben meghatározzák a társadalmi státust, azonban amennyiben a köztük lévő korreláció túl szoros, a társadalmi státust ezek járulékának tekinthetjük. Az eredmények alapján elmondható, hogy a társadalmi státust a jövedelemnél nagyobb mértékben befolyásolja az iskolai végzettség. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a magyarok esetében a jövedelem magyarázó ereje kisebb.

A 2011-es vizsgálat során a jelenlegi, illetve az inaktívak esetében az utolsó foglalkozásra kérdeztünk rá, így nem csupán a gazdaságilag aktívak társadalmi státusát határozhattuk meg, hanem a munkanélküliek és nyugdíjasok jelentős részének is. A foglalkozással soha nem rendelkező (diák, egyetemista, első munkahelyet kereső munkanélküli, háztartásbeli) válaszadók esetében természetesen így sem tudtuk meghatározni a társadalmi státust, hasonlóan azokhoz a nyugdíjasokhoz, akik a korábbi státusra vonatkozó kérdés ellenére sem neveztek meg foglalkozást. Így a magyar minta 84,9 százalékához (1008 válaszadóhoz), és az országos minta 86,3 százalékához (2983 válaszadóhoz) tudunk

státusindex-értéket rendelni. Az alábbi táblázatban bemutatott négy alapkategória szerinti megoszlások a következők:

13. táblázat: A társadalmi státus szerinti megoszlás a magyar és az országos mintában

	Erdélyi magyarok	Erdélyi román	Bukarest	Románia
Magas státusúak (szakértők, értelmiségiek)	10,8	16,9	31,3	16,6
Közepes státusúak (rutin jellegű nem fizikai munkát végzők)	25,2	25,0	33,7	24,7
Alacsony státusúak I.: (fizikai munkások)	49,8	41,0	33,5	39,9
Alacsony státusúak II. (földművesek)	14,2	17,0	1,4	18,8

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A vizsgálat adatai – a módszertani és időbeli eltérések ellenére – nagymértékben a 2002-es népszámlálás eredményeit reprodukálják.⁶⁴ E szerint a magyarok nagymértékben alulreprezentáltak a magas presztízsű értelmiségi-szakértők, illetve a földművesek között, és erősen felülreprezentáltak a fizikai munkások között. Az erdélyi románok társadalmi státus szerinti megoszlása igen kismértékben különbözik az országos arányoktól. Bukarestben ezzel szemben – érthető módon – hiányzik a földműves réteg, de a fizikai munkások is alulreprezentáltak az országos átlaghoz képest. Az értelmiségi/szakértők és a rutinjellegű nem fizikai munkát végzők egyharmad-egyharmados aránya ezzel szemben jóval az országos átlag feletti.

⁶⁴ A módszertani eltérés, hogy a népszámlálás alapján csak az aktív népesség (foglalkoztatottak és munkanélküliek) esetében számítható társadalmi státus, míg a vizsgálat során a korábban foglalkoztatott nyugdíjasok esetében is értelmeztük a változót. Az időbeli változásokról valószínűsíthető, hogy az utóbbi tíz évben csökkent a mezőgazdaságban dolgozók és nőtt az értelmiségi-szakértők aránya. A jelek szerint e két hatás nagyjából kiegyenlíti egymást.

14. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem megoszlása társadalmi státus szerint

	Erdélyi magyarok (N=1004)	Erdélyi románok (N=806)	Bukarest (N=311)	Románia (N=2922)
Magas státusúak (szakértők, értelmiségiek)	1069,0	1451,4	1784,3	1436,0
Közepes státusúak (rutin jellegű nem fizikai munkát végzők)	835,0	968,7	1191,5	899,8
Alacsony státusúak I.: (fizikai munkások)	680,9	687,2	907,1	639,9
Alacsony státusúak II. (földművesek)	496,7	447,8	-	403,7

Érdeemes azt is kiemelni, hogy a magas és alacsony státusúak közötti jövedelmi különbségek a magyarok esetében jóval kisebbek, mint országosan. Romániában az értelmiségi-szakértők esetében az átlagjövedelem a földművesek 3,6-szorosa. Ugyanez a szorzó a magyarok esetében csak 2,2. Mindez olyan körülmények között, hogy a státusindex-mutatók szerint a magas és alacsonyabb státusúak között esetükben nagyobb a távolság. Másrészt az is világos, hogy a jövedelemkülönbség a magas státusúak esetében realizálódik. Ez alapján azt valószínűsíthettük, hogy a magas foglalkozású státussal rendelkező magyarok (magukat román társaikhoz hasonlítva) gyakran saját pozíciójuk inkonzisztenciáját érezhetik, ami jelentős frusztrációk forrása lehet.⁶⁵ Ez magyarázatot adhat arra is, hogy

⁶⁵ Fehérváry Krisztina ugyanakkor azt húzza alá, hogy az ilyen típusú frusztrációkhoz a kelet-európaiaknak nincs szükségük a kisebbségi helyzetre sem. Vizsgálata szerint a magyarországiak számára a „normális” fogyasztási referenciája a nyugat-európai középosztály. Fehérváry, Krisztina: American Kitchens, Luxury Bathrooms, and the Search for a ‘Normal’ Life in Post-Socialist Hungary. In: *Ethnos*, 2002. 3. 369 – 400.

esetükben jóval erősebbek az etnikai határ átlépésére (asszimilációra) vonatkozó késztetések, ami például a vegyes házasságok magasabb arányában, vagy a vegyes házasságban felnövő magas státusú gyermekek többségi csoport irányába történő orientációjában ölt testet.⁶⁶

Összefoglalás és kitekintés

Az első nyilvánvaló tendencia, ami az erdélyi magyarok társadalmi pozíciói vonatkozásában megfogalmazható, a folyamatos társadalmi marginalizáció. A marginalizációs folyamat nem függetleníthető a nemzetállami berendezkedés által létrehozott intézményes rendtől, aminek lényegi eleme a tituláris nemzetiség privilegizálása. Teljesen nyilvánvaló, hogy a két világháború között a román állam egyik központi célkitűzése a címzetes nemzetiség számára kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltoztatása volt. A magyar és német középosztály által uralt erdélyi városok mintegy idegen enklávékként tűntek fel a román elitiek szemében.⁶⁷ A rétegződési rendszer megváltoztatására egy sor közvetlen állami politika irányult a földreformtól az egyetemi mobilitási csatornák ellenőrzéséig. Hasonló diagnózis állítható fel a múlt rendszer vonatkozásában, amikor a nagyvárosok etnikai szerkezetének megváltoztatása – az előkerült dokumentumok alapján – explicit állami politika volt.⁶⁸ A rendszerváltást követő marginalizációs folyamatok esetében a helyzet összetettebb. A nemzetiesítő politika hiánya mellett érvelőknek abban kétségtelenül igazuk van, hogy a társadalmi pozíciók romlásáért nem okolhatjuk a közvetlenül diszkriminatív állami politikákat. 2013. december 5-én, az etnikai rétegződési rendszerre vonatkozó előadásomat követően ebben az értelemben érvelt például Örkény Antal. Szerinte a magyar közösség marginalizációját az önszegregáció okozza, aminek világos jele például a székelyföldi magyarok gyengülő romántudása. Örkény ugyanakkor természetesnek vette a román nyelv privilegizált státusát olyan területeken is, mint a magyar többségű Székelyföld, illetve a

⁶⁶ Lásd bővebben Kiss Tamás: *Vegyes házasság Erdélyben*. Kézirat.

⁶⁷ Lásd Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania ...* I. m., 1995.

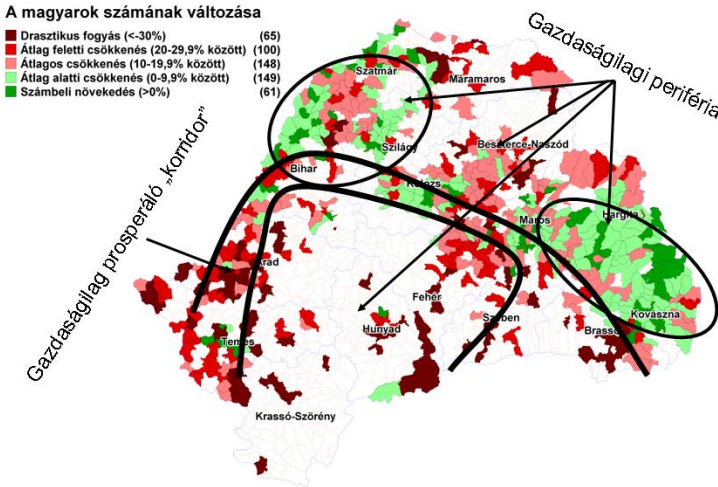
⁶⁸ László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990 március 16–21*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012, 15–16.

fele-fele arányban magyar és román Marosvásárhely. Így számára az is természetes, hogy a társadalmi integráció teljes nyelvi-kulturális terhe a kisebbségi közösségre hárul.⁶⁹

A társadalmi marginalizáció szorosan összefügg az etno-demográfiai trendekkel is. Az összefüggés területi aspektusa kiemelten fontos. A magyarok etnikai tömbök, a Székelyföld, illetve a Partium magyarlakta részei gazdasági szempontból perifériának számítanak. Ugyanakkor ezek azok a területek, ahol a magyar közösség etno-kulturális reprodukciójának az esélyei viszonylag kedvezőek. Ennek a következménye, hogy a magyar közösség egyre nagyobb arányban koncentrálódik a gazdaságilag kedvezőtlen helyzetű régiókban.

⁶⁹ Örökény álláspontját lásd bővebben: Csepeli György – Örökény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében: interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest, 2002. A jelenlegi helyzetet Brubaker (szintén egy integracionista nézőpontból) nacionalizmus nélküli nemzetesítésnek nevezi. Szerinte az asszimilációs folyamatok, amelyek Kolozsvárott és más erdélyi városokban a magyarokat érintik, nem a tudatos román nemzetesítő politika következményei. Lásd: Brubaker, Rogers: National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery. In: Barbagli, Marzio – Ferguson, Harvie (eds): *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*. Bologna, Il Mulino, 2009, 201–221, 212–214. Ezzel azonban szintén nem lehet teljes mértékben egyetérteni, még akkor sem, ha elfogadjuk a tudatosan tervezett nemzetesítő politika hiányát. A többségi etnikumot privilegizáló, a kisebbség alárendelt helyzetét konzerváló intézményrendszer működtetése ugyanis nem nagyon nevezhető másnak, mint nacionalizmusnak, illetve nemzetesítő politikának, még ha többségi nézőpontból magától értetődőnek tűnik is. Lásd: Brubaker, Rogers: National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery. In: Barbagli, Marzio – Ferguson, Harvie (eds): *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*. Il Mulino, Bologna, 2009, 201–221, 212–214.

1. térkép: A magyar népesség számának változása Erdélyben 2002 és 2011 között

A demográfiai folyamatok közül történetileg elsősorban a migrációnak volt negatív kihatása az erdélyi magyarok társadalmi pozícióira, hisz az már 1918 óta rétegződési szempontból szelektíven érintette a magyar közösséget. Az első világháborút követően 200 ezer magyar telepedett a környező országokhoz került területekről a megmaradt Magyarországra. Közöttük igen nagymértékben voltak felül reprezentálva a hivatalnokok, általában véve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és a városlakók. Ez a későbbi elvándorlási hullámok esetében sem volt másképp. A második világháborút követően is elsősorban a (részben a háború alatt Magyarországról áttelepült) értelmiségi és hivatalnokréteg hagyta el az ismét elvesztett területeket. Az utóbbi évtizedekben elvándoroltak esetében is erősen felülreprezentáltak az urbánus közegből származók és a magasabb státusúak. A nyolcvanas években Erdélyből Magyarországra érkezőkről tudjuk, hogy közöttük a nagyvárosiak (elsősorban a kolozsváriak, nagyváradiak, marosvásárhelyiek) erősen

felülreprezentáltak voltak.⁷⁰ Ugyanezt a későbbi, rendszerváltás utáni bevándorlókra reprezentatív vizsgálatok is megerősítik.⁷¹ A magyarországi bevándorlási statisztikák arról tanúskodnak, hogy az ezredfordulót követő években bevándorlóként (román állampolgárként) Magyarországon tartózkodók 27,2 százaléka felsőfokú végzettséggel, 60,8 százaléka pedig legalább érettségivel rendelkezett.⁷²

Az asszimilációs folyamatok szintén szelektívek rétegződési szempontból. Ahogy érintettük, az erdélyi magyarokra vonatkozó demográfiai modellek az asszimilációt egy intergenerációs folyamatként értelmezik, amely a vegyes házasságokon keresztül nyilvánul meg, miután ezeken belül az etno-kulturális szocializáció modelljei kiegyenlítetlenek (a többségi identifikáció irányában mutatnak).⁷³ A vegyes házasságok aránya azonban a felső rétegekben jóval magasabb (akár az iskolai végzettség, akár a foglalkozási státus szerint értelmezzük). E mellett a magas státusú vegyes családokban annak is kisebb az esélye, hogy a gyermekek a magyar identitás irányába orientálódjanak. Ez a jelenség, miközben oka a magyarok pozícióvesztésének, egyben következménye is. A rosszabb pozíciókkal rendelkező kisebbségi közösségen belül ugyanis a társadalmi mobilitás és a nemzetiségváltás összekapcsolódik. A kedvező társadalmi helyzetben lévő kisebbségek esetében pont a fordítottja figyelhető meg, főként abban az esetben, ha bizonyos társadalmi-gazdasági ágazatokat sikerül monopolizálniuk. Ilyenkor a csoport társadalmilag mobil tagjainak (akár abban az esetben is, ha vegyes családból származnak) érdekükben áll a kisebbségi identitás felmutatása. O'Leary-Finnäs ilyen helyzetet írnak le a finnországi svédek, illetve az írországi protestánsok esetében. Itt egyrészt a vegyes házasságok aránya kisebb a magas státusú rétegekben, másrészt ugyanezen rétegek esetében valószínűbb, hogy a vegyes

⁷⁰ Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988. In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. Budapest, ELTE, 1988, 187–241.

⁷¹ Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Budapest, Püski, 1997.; Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest: KSH Népeségkutató Intézet, 2005.

⁷² Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás...*, I. m., 2005, 50.

⁷³ Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák...* I. m., 2007.

házasságokon belül felnövő gyermekek a kisebbségi csoporttal azonosulnak.⁷⁴

Érdeemes ugyanebben az összefüggésben visszautalni Horowitz klasszikus dichotómiájára, az egymásnak alá-fölé rendelt (*ranked*) és az egymással mellérendelő viszonyban lévő (*unranked*) etnikai csoportok között.⁷⁵ Ezek nyilvánvalóan a weberi értelemben vett ideáltípusok. A megkülönböztetésben – amellett, hogy az első esetben az etnikum egyben státuszjelző is – annak van döntő szerepe, hogy az adott közösségnek vannak-e (vagy milyen mértékben vannak) saját, nem a többség által ellenőrzött mobilitási csatornái. Amennyiben ilyenek nincsenek, a mobilitás és az asszimiláció szükségképpen össze fog kapcsolódni. A magyarok és románok közötti viszony Erdélyben inkább mellérendelő, hisz a magyar etnikum nem működik egyben státuszjelzőként is (ahogy például a roma etnikum akként működik). A magyarok társadalmi pozíciói azonban romlanak, mivel a magas státusú rétegekbe egyértelműen kisebb eséllyel kerülnek be. Ugyanakkor a magyar etnikum továbbra sem jelent például szegénységi kockázatot. A mobilitási csatornák vonatkozásában is egy sajátos kettősség figyelhető meg. A magyar közösség rendelkezik egy olyan intézményrendszerrel, ami a kisebbségi társadalmat, mint a többséggel párhuzamos szerveződést képes részlegesen fenntartani. Az egyház, a közoktatás, a politika, a média, a kultúra, illetve részben a helyi adminisztráció azok a mobilitási csatornák, amelyeket a magyar elit ellenőriz. Ezekben a területeken be lehet úgy karriert futni (az RMDSZ-en keresztül akár miniszterségig is lehet vinni), hogy a magyar közösségből való kilépés nem szükségszerű. Más területeken (a gazdasági élet döntő részén, az államigazgatás egyes ágaiban) ennek az esélye sokkal kisebb, hisz ezek nem etnikailag integráltak és a mobilitási csatornák sem állnak a magyar elitek ellenőrzése alatt.

Végül érdemes az erdélyi magyarok pozíciójának a Kárpát-medencén belüli sajátosságaira utalni. Lényeges, hogy Erdélyben a

⁷⁴ O'Leary, Richard – Finnäs, Fjalar: Education, social integration and minority-majority group intermarriage. In: *Sociology*, Volume 36, Number 2, May 2002, 235 – 254; Finnäs, Fjalar – O'Leary, Richard: Choosing for the children: the affiliation of children in majority – minority group intermarriage. In: *European Sociological Review*, Vol. 19, No. 5, 483–499.

⁷⁵ Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley–Los Angeles–London, University of California Press, 2000 [1985], 22–24.

magyarok nem csupán a magas státusúak és jövedelműek között alulreprezentáltak, hanem a leszakadók (például a jövedelmi szegények) között is. Ez egyben azt jelenti, hogy a magyar közösségen belül az országonál jóval kisebbek a társadalmi különbségek. Ez utóbbi aspektus a Kárpát-medence viszonylatában erdélyi sajátosság. A szlovákiai,⁷⁶ illetve a vajdasági⁷⁷ magyarokra vonatkozó vizsgálatok szerint a magyarok felülreprezentáltak a leszakadók között. Ez összefügghet azzal is, hogy a magyar közösségek társadalmi pozíciói történetileg is másképp alakultak ez utóbbi két területen. Az első világháború előtt a felvidéki, illetve délvidéki magyarok társadalmi fölénye korántsem volt egyértelmű, Trianont követően pedig gyorsabban megfordultak az alá-fölerendeltségi viszonyok. A felvidéki magyarok számára például már az első Csehszlovák Köztársaság is egy vonzó modernizációs mintát jelentett (akár a magyarországi mintákkal szemben is). Az eltéréseket és hasonlóságokat azonban egy szisztematikus összehasonlító vizsgálat tisztázhatná, amely elsősorban nem a Kárpát-medencei magyar közösségek „közös eredetét”, hanem a társadalmi kontextusok hasonlóságát/különbségét tartaná szem előtt.

⁷⁶ Lásd Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980-2001 között. In: *Korall*, 2004, 18. 155–176. Gyurgyík László: A szlovákiai magyarok társadalomszerkezete a 90-es években. In: *Regio*, 2008, 4. 77–102.

⁷⁷ Badis Róbert: A vajdasági magyar népesség társadalomszerkezete két népszámlálás tükrében. In: *Regio*, 2008, 4. 102–155.

Irodalom

- Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Budapest, Osiris, 2007.
- Arel, Dominique: Language categories: backward or forward looking. In: Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 92–121.
- Badis Róbert: A vajdasági magyar népesség társadalm szerkezetét két népszámlálás tükrében. In: *Regio*, 2008, 4. 102–155.
- Battistella, Edwin: *The Logic of Markedness*. New York, Oxford University Press, 1996.
- Berevoiescu, Ionica: O analiză demografică a populației de romi: familie și fertilitate. In: Zamfir, Cătălin – Preada, Marian (coord.): *Romii în România*. București, Editura Expert, 2002, 39–71.
- Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In: Biró A. Zoltán (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998, 16–47.
- Bonacich, Edna: A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market. In: *American Sociological Review*, 1972, 5. 547–559.
- Bourgois, Philippe: Conjugated Oppression: Class and Ethnicity Among Kuna and Guaymi Banana Workers on a Corporate Plantation. In: *American Ethnologist*, 1982, 2. 328–348.
- Brubaker, Rogers: Migrations Unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, 1998, 4.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2006.
- Bucur, Maria: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*. Series in Russian and East European Studies. Pittsburgh, PA, University of Pittsburgh Press, 2002.

- Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: Social status and cultural consumption. In: Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John (eds.): *Social status and cultural consumption*. Oxford University Press, 2010.
- Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: Is there a status order in contemporary British society? Evidence from the occupational structure of friendship. In: *European Sociological Review*, 2004, 20. 383–401.
- Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig*. Kolozsvár, Kriterion, 2007.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tikrében: interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi, 2002.
- Emigh, Rebecca Jean – Fodor Éva – Szelényi Iván: The Racialization and Feminization of Poverty? In: Emigh, Rebecca Jean – Szelényi Iván (coord.): *Poverty, ethnicity, and gender in Eastern Europe during the market transition*. Westport, Praeger, 2001, 1–32.
- Etnobarometer 2004 Ethnic Mobility in Romania*. (www.ethnobarometer.org/romania.pdf)
- Finnäs, Fjalar – O’Leary, Richard: Choosing for the children: the affiliation of children in majority – minority group intermarriage. In: *European Sociological Review*, Vol. 19, No. 5. 483–499.
- Fehervary, Krisztina: American Kitchens, Luxury Bathrooms, and the Search for a ‘Normal’ Life in Post-Socialist Hungary. In: *Ethnos*, 2002, 3. 369 – 400.
- Ghetău, Vasile: O proiectare condițională a populației României pe principale naționalități (1992–2025). In: *Revista de Cercetări Sociale*, 1996, 1. 77–105.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest, KSH Népeségkutató Intézet, 2005.
- Gyurgyik László: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980-2001 között. In: *Korall*, 2004, 18. 155–176.

- Gyurgyik László: A szlovákiai magyarok társadalomszerkezete a 90-es években. In: *Regio*, 2008, 4. 77–102.
- Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. Second Edition.* Los Angeles – New York – New Delhi – Singapore, Sage Publications, 2008.
- Horváth István: *Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége 1987–2001 között*. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2004, 61–90.
- Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet.* Budapest, Atlantisz – Medvetánc, 1990, 159–181.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.* Budapest, KSH-NKI, 2004, Műhelytanulmányok 4.
- Karády Viktor: Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás? Mire jók a dualista kor nemzetiségi statisztikái? In: *Educatio*, 200, 2. 239–252.
- Kideckel, David A.: *Getting By in Postsocialist Romania: Labor, the Body, and Working-Class Culture.* Bloomington, Indiana University Press, 2008.
- Kiss Dénes: A falusi elit átalakulása. In: *WEB*, 2004, 1. 9–15.
- Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I. In: *Pro Minoritate*, 2010, 2. 3–28.
- Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, 2010.
- Kiss Tamás: Vállalkozástörténetek Erdélyben. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átalakulás etnikai tájképei.* Budapest, Teleki László Alapítvány – PTE Kommunikációs Tanszék, 2004, 23–131.

Kiss Tamás: *Vegyes házasság Erdélyben*. Kézirat

Kiss Tamás – Barna Gergő: *Fókuszban a kultúra. Kulturális fogyasztás, társadalmi rétegződés és etnicitás Erdélyben/Romániában*. Kézirat, 2012.

Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Los Angeles, University of California Press, 1998.

Köpeczi Béla – Miskolczy Ambrus – Szász Zoltán: *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Boulder, Co, East European Monographs, 2006.

László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990 március 16–21*. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, 2012.

Laumann, E. O., – Guttman, L.: The relative associational contiguity of occupations in an urban setting. In: *American Sociological Review*, 1966, 2. 169–178.

Lenski, Gerhard: *Power and Privilege*. University of North Carolina Press, 1966.

Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca–London: Cornell University Press, 1995.

Marger, Martin: *Race and Ethnic Relation. American and Global Perspectives*. Wadsworth: Belmont, 2006.

O’Leary, Richard – Finnäs, Fjalar: Education, social integration and minority-majority group intermarriage. In: *Sociology*, Volume 36., Number 2. May 2002, 235–254.

Preda, Marian – Zamfir, Cătălin (eds.): *Romii în România*. București, Expert, 2002.

Polenda, Rudolf: *Transformări sociale la sașii ardeleni după 1945*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001.

- Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988. In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. Budapest, ELTE, 1988, 187–241.
- Ronnås, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence*. Stockholm, The Economic Research Institute, 1984.
- Runciman, Walter G.: *A Treatise on Social Theory. Vol. 3, Applied Social Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Sik Endre: Traktatus a vállalkozó szerepének de-misztifikálásáról. In: *Replika*, 1994, 15/16. (december), 7.
- Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest, KSH-NKI, 2009, 275–297.
- Tak Wing Chan – John H Goldthorpe: Class and status: the conceptual distinction and its empirical relevance. In: *American Sociological Review*, 2007, 72. (August), 512–532.
- Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Budapest, Püski, 1997.
- Zamfir, Cătălin – Zamfir, Elena (coord.): *Țiganiii între ignorare și îngrijorare*. București, Alternative, 1993.
- Waugh, Linda: Marked and Unmarked: A Choice Between Unequals in Semiotic Structure. In: *Semiotica*, 1982, 3. 299–318.
- Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflicts. Shadows of Modernity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.